

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК
УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
“ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ

Збірник наукових праць

*За матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції
студентів, аспірантів та молодих вчених
15 - 16 листопада 2018 року*

ДУХОВНО-МОРАЛЬНІСНІ ОСНОВИ ТА
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ У ДОЛІ ЛЮДСЬКОЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Випуск 49 (53)

*За редакцією
члена-кореспондента Національної академії педагогічних наук
України, доктора педагогічних наук, професора,
О.Г. РОМАНОВСЬКОГО*

Харків НТУ «ХПІ» 2018

Рецензенти: **Р. С. Гуревич**, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України

В. В. Рибалка, доктор психологічних наук, професор

В. О. Лозовой, доктор філософських наук, професор

Свідоттво про державну реєстрацію: КВ №7762 від 21.08.2003 р.

**ВКЛЮЧЕНИЙ У ДОВІДНИК ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ БАЗИ ДАНИХ
ULRISCH'S PERIODICALS DIRECTORY (NEW JERSEY, USA)**

В. Г. Кремень, д-р. філос. н., професор, академік НАН України і НАПН України (голова)

Є. І. Сокол, д-р. техн. н., професор, член-кореспондент НАПН України (співголова)

О. Г. Романовський, д-р. пед. н., професор, член-кореспондент НАПНУ (заступник голови)

В. М. Бабасв, д-р. держ. упр., професор

В. П. Андрущенко, д-р. філос. н., професор, академік НАПН України

Н. Г. Ничкало, д-р. пед. н., професор, академік НАПН України

І. Д. Бех, д-р. психол. н., професор, академік НАПН України

В. І. Лутовий, д-р. пед. н., професор, академік НАПН України

В. Ю. Биков, д-р. техн. н., професор, академік НАПН України

С. О. Сисосва, д-р. пед. н., професор, член-кор. НАПН України

Р. С. Гуревич, д-р. пед. н., професор, член-кор. НАПН України

Л. Л. Товажнянський, д-р. техн. н., професор, почесний академік НАПН України

В. М. Князєв, д-р. філос. н., професор

П. І. Надолішний, д-р. держ. упр., професор

В. П. Тронь, д-р. держ. упр., професор,

В. В. Рибалка, д-р. психол. н., професор

Т. І. Сушенко, д-р. пед. н., професор

В. О. Моляко, д-р. психол. н., професор

Н. А. Побірченко, д-р. психол. н., професор

Л. П. Пуховська, д-р. пед. н., професор

О. М. Психота, д-р. пед. н., професор

В. В. Корженко, д-р. філос. н., професор

А. І. Грабченко, д-р. техн. н., професор

Є. Є. Александров, д-р. техн. н., професор

М. Д. Годлевський, д-р. техн. н., професор

О. С. Куценко, д-р. техн. н., професор

В. Б. Самородов, д-р. техн. н., професор

О. С. Пономарьов, професор

С. М. Пазинич, д-р. філософії, професор

О. А. Ігнатюк, д-р. пед. н., професор

Н. В. Підбуцька, д-р. псих. н., професор (відповідальний секретар)

Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти [Текст] : П78 зб. наук. праць / за ред. О.Г. Романовського. – Вип. 49 (53). – Харків : НТУ “ХПІ”, 2018. – 150 с.

Розглянуто психолого-педагогічні аспекти проблем підготовки фахівця, теоретико-практичні компоненти теорії управління, компоненти інноваційної складової розвитку освіти, психологічні проблеми соціального життя. Проаналізовано питання удосконалення рівня підготовки фахівця та інноваційних аспектів у сфері освіти та управління.

Адресовано науковим працівникам, педагогам, аспірантам, тим хто займається дослідженням проблем підготовки гуманітарно-технічної еліти.

Будак В. Д.

м. Миколаїв, Україна

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Проблема патріотичного виховання молодого покоління на сучасному етапі розвитку цивілізації постала дуже гостро для кожної країни. Особливо актуальною проблема є для нашої держави, оскільки цей напрям виховання поступово трансформується у напрям, що затребуваний сьогоднішнім – військово-патріотичне виховання.

Відомими науковцями окремим аспектом патріотичного виховання розглядаються проблеми військово-патріотичного виховання дітей та молоді. Аспекти допризовної підготовки молоді ґрунтовно розглянуті в дослідженнях Н. Асланова, М. Белоусова, В. Івашковського, В. Третьякова, С. Шакарова. Розглянули

військові аспекти виховання патріотизму, роль патріотичного обов'язку, військово-патріотичного виховання у захисті Вітчизни, зміцненні оборони країни О. Аронов, О. Барабанщиков, М. Басанець, Д. Волкогонов, М. Зубалій, Л. Курант, В. Радзіховський, Я. Подоляк, Ф. Фарфоровський, В. Ягупов.

Військово-патріотичне виховання на героїчних традиціях українського народу у своїх працях, зокрема, розглядають В. Барановський, Л. Білий, Ю. Бондаренко, О. Вишневський, О. Гевко, В. Годлевська, Н. Гречанюк, В. Довбищенко, Р. Захарченко, П. Ігнатенко, В. Каюков, Г. Коваль, О. Ковнір, І. Лопушинський, О. Онищук, С. Павх, Б. Ступарик, О. Ярмоленко та ін. Дослідники М. Зубалій, В. Новосельський, М. Солопчук, В. Ткаченко в своїх роботах підкреслювали значення фізичної підготовки до військової служби.

Значний внесок у розробку теорії та практики виховання воїнів додали військові науковці Е. Афонін, С. Гречко, І. Колодій, В. Маслов, В. Мірошніченко, Ю. Семенов, Г. Темко. Проблеми готовності учнівської молоді до служби у Збройних Силах України дослідив І. Томчук, технологію оцінки ефективності військово-

патріотичного виховання призовної молоді –

Г. П'янковський.

Специфіка військово-патріотичного виховання сучасної студентської молоді полягає, в першу чергу, у розумінні стану військових дій на Сході нашої країни. Цей стан характеризується поняттям «гібридної війни», що твердо ввійшов у науковий обіг сучасності.

Так, у колективній монографії, підготовленій фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень (2017 р.), вперше у вітчизняній та світовій науці детально досліджено явище світової гібридної війни. Гібридну війну у загальному вигляді розуміють як воєнні дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів із метою досягнення стратегічних політичних цілей. Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожний із військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується у воєнних цілях та використовується як зброя [4, с.19].

Військовий аналітик Ф. Гоффман, теоретик концепції гібридної війни, спробував сформулювати

принципово нові узагальнені характеристики сучасних конфліктів. Центральною в його концепції є теза про посилення тенденції до конвергенції у сучасних конфліктах, яка виявляється у зближенні та взаємному проникненні (поєднанні) аспектів війни, які прийнято відокремлювати: фізичного і *психологічного* вимірів, кінетичної і некінетичної зброї, учасників та неучасників бойових дій [4, с. 22].

Євген Магда, директор Центру суспільних відносин, у книзі «Гібридна війна: вижити і перемогти» розкриває історичний, енергетичний, *інформаційно-психологічний* аспекти гібридної війни. Він зазначає, що війна – це не лише безпосередньо бойові дії, але і конкуренція економік, способів життя і мислення правителів, змагання систем державного управління, сутичка потенціалів і протистояння ідеологій. Війна оголює не лише низькі почуття одних людей і штовхає на подвиги і самопожертву інших, але і стає каталізатором процесу реформування або деградації держав, інакше кажучи – вагомо впливає на траєкторію їх розвитку [1, с. 12].

І. Д. Бех і К. І. Чорна, як автори Програми українського патріотичного виховання дітей та учнівської

МОЛОДІ, визначають, що в сучасних умовах *військово-патріотичне виховання* орієнтоване на формування готовності до військової служби, як особливого виду державної служби. Військово-патріотичне виховання має сприяти обороноздатності України, яка разомі з міжнародною спільнотою братиме участь у миротворчих і гуманітарних операціях, протистоятиме міжнародному тероризму, запобігатиме військовим конфліктам, що загрожують людству. Щоб виконати цю високу місію, військово-патріотичне виховання молоді має ґрунтуватися на духовно-моральних цінностях нашого суспільства, охоплювати військово-історичну підготовку, прикладну фізичну підготовку, а також підготовку з основ військової служби і з безпеки життєдіяльності [2].

Слід зазначити, що військова служба молоді в умовах здійснюваної операції Об'єднаних сил (ООС) України потребує високої моральної та психологічної готовності воїнів до виконання головного обов'язку – захисту суверенітету країни.

Зрозуміло, що в умовах «звичайних» бойових дій, наступу загарбників на територію держави, прояв патріотизму серед воїнів із метою відстоювання інтересів

держави проявляється з більш активно-діяльнісної позиції, ніж під час прихованої форми агресії.

Підкреслимо, що духовно-моральні цінності особистості, які закладаються ще у дитячому віці та розвиваються в подальшому під час навчання в університеті, становлять основу патріотичних почуттів молоді людини – майбутнього захисника незалежності країни.

Отже, освітній простір закладу вищої освіти має бути організований таким чином, щоб під час здійснення військово-патріотичного виховання студентів формувати у них духовно-моральні цінності громадянина-захисника суверенітету своєї держави.

Не менш серйозна увага має приділятися питанню формування психологічної готовності студентської молоді до участі у бойових діях в умовах гібридної війни. Варто відмітити проблему психічного та посттравматичного стресового розладу, який виникає у більшості (за деякими дослідженнями від 20% до 50% учасників бойових дій [3]) військових.

З огляду на це в університетах серед студентської молоді, яка за своїм фахом та майбутньою професійною

діяльністю може бути пов'язана з військовослужбовцями або військовими діями, необхідним є читання дисциплін психологічного циклу, наприклад таких, як: «Психологія кризова», «Психологія травмуючих ситуацій», «Психологія успіху» тощо. Також доцільним є проведення виховних годин кураторами академічних груп, тренінгів фахівцями психологічної служби з тематики подолання будь-яких стресових розладів.

Окреслені напрями роботи науково-педагогічних працівників університету з військово-патріотичного виховання та формування духовно-моральної і психологічної готовності студентської молоді до захисту Батьківщини мають велике значення для забезпечення ефективного результату підготовки громадянина-патріота.

Наведені форми роботи з військово-патріотичного виховання не вичерпують всі можливості подальших наукових розробок з окресленої проблеми. Для нашого дослідження наступним завданням постає розробка моделі військово-патріотичного виховання студентської молоді в університеті.

Список літератури: 1. *Магда Є.В.* Гібридна війна: вижити і перемогти. Х.: Віват, 2015. 304 с. 2. *Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді* / І. Д. Бех, К. І. Чорна. К., 2014. 29 с. 3. *Кузнецов Юрій* Психологи для учасників АТО. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://army.unian.ua/998082-psihologi-dlya-uchasnikiv-ato.html>. 4. *Світова* гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. 496 с.

Bibliography (transliterated): 1. *Mahda Ye. V.* Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty. Kh.: Vivat, 2015. 304 s. 2. *Prohrama ukrainskoho patriotychnoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi* / I. D. Bekh, K. I. Chorna. K., 2014. 29 s. 3. *Kuznetsov Yurii* Psykholohy dlia uchasnykiv ATO. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://army.unian.ua/998082-psihologi-dlya-uchasnikiv-to.html>. 4. *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front* : monohrafiia / za zah. red. V. P. Horbulina. K. : NISD, 2017. 496 s.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВІЙСЬКОВО-
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СУЧАСНОЇ
СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті висвітлюється проблема військово-патріотичного виховання студентів, формування духовно-моральних цінностей та психологічної готовності молоді до захисту Батьківщини в умовах гібридної війни.

Ключові слова: військово-патріотичне виховання, гібридна війна, духовно-моральні цінності, психологічна готовність, громадянин-патріот.

Budak V. D.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL BASES OF
MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION OF
CONTEMPORARY STUDENT YOUTH

The article highlights the problem of military patriotic education of students, formation of their spiritual and moral values

and psychological commitment to protect their Motherland in the conditions of the hybrid warfare.

Key words: military patriotic education, hybrid warfare, spiritual and moral values, psychological commitment, citizen patriot.

Будак В. Д.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

В статье раскрывается проблема военно-патриотического воспитания студентов, формирование духовно-моральных ценностей и психологической готовности молодежи к защите Родины в условиях гибридной войны.

Ключевые слова: военно-патриотическое воспитание, гибридная война, духовно-моральные ценности, психологическая готовность, гражданин-патриот.

*Гаєвая О. В. ,
Харків, Україна*

ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

У Європі обговорюється ступінь участі спільноти у зупиненні дисбалансу, який спричинила ринкова економіка державам [1]. З історичного досвіду випливає, що соціальна політика повинна «балансувати» між двох берегів, роблячи життя зручним і комфортним для суспільства.

Однією стороною такої ситуації є така, коли держава взагалі не вступає в спір з різних причин у виникаючих соціальних непорозуміннях, зростання масштабів яких з часом призводить до економічних та соціальних розладів, шкідливих для демократії та економічної системи. Така система зміщує тягар всіх соціальних ризиків на особу, яка сама має захистити себе. Сьогодні такої практики в системі ЄС не існує.

Друга сторона - це ситуація повної участі громадськості у ліквідації протиріч, які збільшують витрати

на соціальне забезпечення, тобто захист старих, хворих, інвалідів, осіб з обмеженими можливостями, поступово веде до кризи державних фінансів та приватного сектора. Соціальний ризик у цій системі повністю залежить від держави, і громадяни звертаються до держави зі своїми претензіями щодо ризиків. Така система була ототожнена з соціалістичними країнами.

Між цими двома крайнощами існує ціла низка непрямих ситуацій, які - характерні для окремих країн – її можна описати у формі соціальних моделей. Проте ці моделі не можна охарактеризувати, незважаючи на очевидну спокусу, лише через призму державних витрат у соціальних цілях. Бюджетні (фінансові) критерії доповнюються якісними критеріями, такими як:

організація соціальної політики (статична модель);

управління соціальною політикою (динамічна модель);

кількість недержавних організацій у соціальній сфері;

ступінь реалізації соціальних прав;

умови доступу до пільг та послуг;

вибірковість і широкі гарантії ризиків соціального забезпечення.

Досі спостережуваний домінуючий підхід до моделей соціальної політики, що зустрічається в літературі з цього питання, пов'язаний з економічним аналізом та оцінкою державних протиріч (шляхів) у соціальній сфері. Протиріччя обговорюються спільнотою, інколи забувається, що вони є другорядними, а не основними елементами оцінки моделі соціальної політики. Як використовуються витрати залежить від двох інших моделей - статичних і динамічних. Статична модель соціальної політики є ідеальною, (найчастіше конституційною), концепцією цілого ряду державних інститутів (заснованих на соціальних правах), продумана і закріплена на демократичних засадах, які зупиняють розбіжності, установлюють життєві гарантії та забезпечення перед існуванням соціальних ризиків.

У країнах ЄС існує загальна згода щодо існування Міністерств Праці (Зайнятості), які іноді називають "Справи Соціальні». Поняття існування державного органу, такого як Міністерство Праці (Зайнятості) або Справ Соціальних, має підстави забезпечення і проведення соціальної політики ширше. Інакше фінансові ресурси, що працюють у секторі соціальної політики, тобто політика зайнятості, витрачаються

по-різному, не враховуючи кола питань ринку праці, який всебічно пов'язаний з соціальним забезпеченням.

Однак в окремих країнах ЄС питання щодо самого місця сім'ї у державній соціальній політиці не дійшло згоди. В більшості з них вважається, що це питання може стати безпосереднім інтересом держави. Наприклад, у Німеччині це питання було безпосередньо включено до завдань Міністерства Сім'ї, громадян старшого віку, жінок та молоді, а у Франції – це місце відведено Міністерству Праці та Солідарності.

В ЄС немає єдиної сімейної політики, оскільки ситуація потребує вибіркової в такому делікатному питанні. Замість цієї політики зареєстровано лише кількість шлюбів, розлучень, дітей, народжених у шлюбі та поза шлюб.

Є країни, в яких політика охорони здоров'я поєднується з працею (Австрія), або з соціальною допомогою (Греція, Швеція, Фінляндія). У Ірландії охорона здоров'я поєднується з питанням розвитку дітей, а в Нідерландах охорона здоров'я поєднується зі спортом.

Освіта є ще одним прикладом. Ніхто не оскаржує важливості цього питання, це виявляється в назвах

міністерств країн ЄС, хоча і з різними пріоритетами. В одних країнах це поєднується з наукою та дослідженнями, інших - безперервною освітою та релігією (Греція).

Організаційні рішення проблем соціальної нерівності та вирівнювання життєвих шансів є вираженням вступу в ЄС держав з різним рівнем підготовленості, де вони набувають шанс стати егалітарними (суспільство рівних), і стають ними. З цією метою соціальні права закріплені в Декларації прав людини і громадянина та у Договорах Маастрихту (07.02.1992р), та Амстердама (02.10.1997р).

У французькій літературі підкреслюється мінливість моделі держави як суб'єкта. Наприклад, існували держави - спостерігачі; держави - "гігієністи"; держави захисники; держави-організатори; держави - піклувальники, а сьогодні (в даний час), їх називають «двигунами» соціального добробуту [2].

Держава, яка піклується про суспільство - визнає, що ринок не здатний вирішувати соціальні проблеми громадян, і вони самі не можуть з цим впоратись. Тому необхідно використовувати соціальний інтервенціонізм (вторгнення),

зміст і масштаб якого залежить від поточних соціальних проблем.

З моделлю держави, яка піклується про суспільство, зв'язані християнсько-демократичні (корпоративні) та соціал-демократичні (скандинавські) напрямки управління.

Перша корпоративна модель стосується участі працівників та роботодавців у страхуванні життя. Громадяни застраховані на період, коли вони не зможуть працювати з поважних причин, а держава гарантує базовий рівень соціального забезпечення. Завдання з соціальної допомоги та страхування виконуються разом із державними фінансовими ресурсами неурядовим організаціям. У Німеччині ці питання вирішуються спеціалізованими організаціями. Ця модель також простежується у Австрії, Бельгії, Франції, Нідерландах та країнах південної Європи.

Скандинавський тип опіки та піклування є результатом багатьох років соціал-демократичної діяльності і базується на дуже високих податках громадян. Завдяки досягненню високого валового доходу швед отримував менше, ніж португалець або грек. Співвідношення валової та чистої заробітної плати у середині 1990-х років у Швеції становило 8: 1 та 11: 1 - на внески до соціального

страхування. Опіка держави була майже повністю вирішена в результаті перерозподілу громадянських податків у соціальних цілях. Шведська соціал-демократія проголосила гасло егалітаризму (рівності), здійсненого шляхом усунення індивідуальних соціальних рішень та заміни їх державною бюрократією.

У Європі відбуваються дебати про межі державного соціального інтервенціонізму (державного втручання). Якщо держава - «підкувальник» накладає великі податки на громадянина, це "змушує" платника податків до нечесної поведінки. Чим вище внесок соціального страхування, тим складнішим стає захист від зловживань. Чим більше людей порушують норми, тим сильніше імпульс для наслідування. Порушення закону дає одиниці вимірюваних фінансових переваг. У багатьох країнах створено "сіру" економічну зону, яка дає економічні наслідки, але відбувається «економія» на соціальні витрати. У Швеції ця зона оцінюється в 15%, у Німеччині - близько 20% .

«Держава - підкувальниця» є адресатом суверенних вимог громадян. Політики, які формують необхідність збалансувати економічні розбіжності, за загальним визнанням

піднімають голоси виборців, але не можуть усунути конфлікти навколо розподілу доходу; навпаки - чим більша сума податків на соціальний поділ, тим гостріше конфлікт між тими, хто отримує щось. Така держава, мимоволі, входить до більшості функцій опіки, що здійснюються для громадян. У разі необхідності держава є батьком, матір'ю, партнером, піклувальником або джерелом всього [3].

Вважається, що держава не може позбавити індивіда права вирішити свою долю. Тим часом, логіка «Держави - піклувальника» наступна: бідні були, є і будуть. Вони виправдовують соціальні програми для перерозподілу благ, реалізованими державою. Коли процвітання збільшується, рівень бідності збільшується, так що немає аргументів на подальші дії. Тоді всі соціальні групи борються за привілей подальшої участі у поділі благ під патронатом державної бюрократії. Це, звичайно, відбувається на більш високому рівні процвітання. Бідний у Німеччині чи Швеції, то багатий чоловік в порівнянні до людей в Африці чи Азії.

Досвід європейських країн важливий для громадян України щодо питань соціальної політики і захисту. Молода

держава, на чолі зі своїм керівництвом, повинна неухайно навчатися у європейських, братніх, сусідніх держав досвіду робити країну краще, перш за все, для її громадян, а не для себе.

Список літератури: 1. Ksiezopolski M., *Modele polityki społecznej*, Warszawa 1999 oraz G. Espring - Andersen, *Społeczne podstawy gospodarki postindustrialnej*, Warszawa 2010. 2. Join – Lambert i inni, *Politiques sociales*, rozdz. o roli państwa, Paryż 1997. 3. M. Rybinski, *Dobrobyt albo darmowa żupa*, „Rzeczpospolita” nr. 120(4677) z 24-25 maja 1997r.

Гаєвая О. В.

ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Про балансування соціальної політики в суспільстві. Моделі соціальної політики-статична і динамічна. Використання державного соціального інтервенціонізму (державного втручання).

Ключові слова: страхування, соціальна допомога, опіка, піклування, держава, бідні, процвітання.

ЕВРОПЕЙСКАЯ МОДЕЛЬ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

О балансировании социальной политики в обществе. Модели социальной политики- статичная и динамичная. Использование государственного социального интервенционизма (государственного вмешательства).

Ключевые слова: страхование, социальная помощь, опека, забота, государство, бедные, процветание.

Gayeva A.

EUROPEAN MODEL OF SOCIAL POLICY

On balancing social policy in society. Social policy models are static and dynamic. The use of state social interventionism (government intervention).

Keyword: insurance, social help, custody, care, the state, the poor, prosperity.

Голова В.В.

Харків, Україна

ОСНОВНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ О.П. ЛІДОВА ЯК НАУКОВЦЯ

Олександр Павлович Лідов народився 12 липня (30 червня за старим стилем) 1853 р. на Смоленщині в селі Ледкіно Бельзького повіту у сім'ї Павла Олександровича та Анни Михайлівни Лідових. Його батько був військовим, мав чин штабс-ротмістра. У спадок отримав земельну ділянку у 835 десятин у Бельзькому повіті Смоленської губернії. Про дитинство та юнацькі роки в особовій справі не збережено жодної інформації включно до його навчання. Вірогідно О. П. Лідов отримав гідну освіту, так як вступив на навчання у другу Московську гімназію 1866 р., після її закінчення у 1870 р. у віці 17 років, він вступив на природничий відділ фізико-математичного факультету Московського університету [1, арк. 1].

Навчаючись на природничому відділі О. П. Лідов зрозумів, що його цікавить саме хімія, як наука. Тому,

закінчивши другий курс Московського університету майбутній науковець перейшов у 1872 р. на хімічне відділення СПбТІ. Період навчання у ВНЗ (1872–1877 рр.) безпосередньо вплинули на становлення О. П. Лідова як хіміка-технолога. У той час СПбТІ мав колектив кваліфікованих викладачів, які забезпечували освітній процес на досить високому науковому та навчально-методичному рівнях. З 1857 р. у СПбТІ діяла добре обладнана хімічна лабораторія. У ній під безпосереднім керівництвом професорів Д. І. Менделєєва (1863–1872) та Ф. Ф. Бейльштейна (1866–1896) робив свої перші наукові кроки тоді ще студент О. П. Лідов. Доведено, що набуті протягом навчання знання і досвід стали підґрунтям для його майбутнього професійного зростання як науковця [10].

Одним із перших наставників О. П. Лідова слід вважати видатного хіміка Д. І. Менделєєва. Першого лютого 1864 р. Д. І. Менделєєв отримав від директора СПбТІ Я. І. Ламанського повідомлення про затвердження його Міністром фінансів на посаді професора хімії із окладом у 1000 руб., 200 руб. столових на рік з наданням у будівлі інституту квартири. Хоча студент О. П. Лідов застав викладання Д. І. Менделєєва протягом навчання на першому

курсі (1872 р.), він був вражений його талантом читання лекцій та інформаційною наповненістю курсу новітніми досягненнями.

Д. І. Менделєєв викладав шість лекцій щотижнево: три з органічної хімії (II спецкурс), одну з аналітичної хімії для II, III, та IV спецкурсів. У своїх згадках В. Є. Тищенко наголошував: «Курс хімії, що читав Д. І. Менделєєв не відрізнявся ні експериментальним обладнанням ні ораторською красномовністю... Його курс відрізнявся оригінальністю, гнучкістю думки, кількістю глибоких, захоплюючих думок з новітніми прикладами, у яких Д. І. Менделєєв намагався показати зв'язок хімії з іншими науками, нерозривний зв'язок теорії та практики, вказував шляхи за якими повинна була розвиватися хімія. Ці висловлення у викладі курсу були досить невибагливими та ніколи не повторювалися. Вони захоплювали слухачів своєю енциклопедичністю, різнобічністю та глибиною» [3, с. 3].

За запрошенням видатного хіміка А. М. Бутлерова Ф. Ф. Бейльштейн читав курси лекцій із неорганічної хімії. Після звільнення із СПбТІ Д. І. Менделєєва у 1872 р. Ф. Ф. Бейльштейн почав викладати курс органічної хімії, а дещо пізніше і аналітичної. Завдяки старанному викладанню

курсів із хімії, природній любові до пізнання та допитливості О. П. Лідов перейняв практичні навички проведення лекційних занять ще із студентської лави у свого наставника. Під час свого викладання професор Ф. Ф. Бейльштейн значну увагу приділяв практичним заняттям. Багато сил та старань він приклав до покращення обладнання хімічної лабораторії, у якій проходив практичні заняття і студент О. П. Лідов. Пізніше Ф. Ф. Бейльштейн написав монографію «Керівництво до якісного хімічного аналізу» (1903 р.), що витримала 9 видань у Російській імперії та була перекладена на декілька іноземних мов: німецьку, голландську, англійську і французьку. Важливою складовою цієї роботи стало те, що Ф. Ф. Бейльштейн результати своїх досліджень розкривав на лекціях та перевіряв у хімічній лабораторії, що перебувала під його керівництвом, та за допомогою лаборантів. Коло інтересів О. П. Лідова розширилося завдяки вивченню якісного хімічного аналізу, а також праці О. П. Лідова над значною кількістю практичного матеріалу у хімічній лабораторії СПбТІ [2, с. 123].

Під керівництвом Ф. Ф. Бейльштейна О. П. Лідов розпочав вивчати якісний хімічний аналіз. Пізніше цей напрям хімії вчений успішно використав у наукових

дослідженнях. Головним напрямком у науковій діяльності Ф. Ф. Бейльштейна став органічний синтез. Сотні хіміків-технологів у галузі органічного синтезу отримали підтримку від свого вчителя. Серед них варто виокремити: Є. А. Вроблевського (1814–1892) – одного із засновників Російського хімічного, згодом із 1878 р. Фізико-хімічного товариства, М. І. Тавілдарова (1846–1918) – керівника Відділу промислових та професійних навчальних закладів Міністерства народної освіти, О. О. Летнього (1848–1883) – інженера-хіміка, відомого знавця у галузі нафтових промислів тощо. Доля визначила так, що з усіма цими людьми О. П. Лідов співпрацював у подальшій науковій діяльності [2].

О. О. Летній проводив дослідження разом із О. П. Лідовим у хімічній лабораторії СПбТІ. Його робота «Суша перегонка бітумних копалин» (1875 р.) вразила молодого хіміка своїм новаторством. О. О. Летній вивчав процес переробки нафти та нафтових продуктів на газових заводах, а також проводив експерименти з вивчення впливу високої температури на нафтові залишки. О. О. Летній та О. П. Лідов навчалися на одному курсі. О. О. Летній вперше вказав на те, що за температури вищої ніж 300°C важкі

нафтові залишки частково розклалися на більш легкі похідні (бензин, керосин, газ). Його відкриття лягло в основу розробки крекінг-процесу. Зважаючи на цю новину О. П. Лідов вже у студентстві бачив, як працюють молоді дослідники і намагався не відставати у своїх наукових пошуках від талановитих колег. Окрім того, на кафедрі працювали В. В. Бек – викладач неорганічної хімії (роки викладання – з 1860 р. по 1879 р.), читав курс, що стосувався дослідження напівметалів.

Ще однією людиною, що залишила слід у науковій кар'єрі О. П. Лідова став його лектор Олександр Кирилович Крупський

(1845–1911) – учений і інженер, хімік-технолог, професор, працював у напрямку теорії хімічної технології [1]. Один із засновників Російського хімічного товариства. Відомий як фундатор Петербурзького альбумінового заводу, пізніше був керівником на будівництві пивоварного заводу П. Дурдіна та масло-екстракційного заводу С. Д. Башмакова в Тамбовській губернії.

Основні його наукові дослідження присвячені формуванню основ теорії хімічної технології. У роботі «Початкові параграфи вчення проектування для хімічною

технології», особливу увагу він приділив фізико-хімічним явищам і складанню єдиної класифікації хіміко-технологічних процесів (періодичних, безперервних та змішаних). Із друкованих його праць стали відомими: «Пивоварне виробництво за кордоном»; «Російська хімічна промисловість»; «Альбумін із крові»; окремі глави про засоби, знаряддя та прийоми технічного господарства надруковано у «Віснику промисловості». Не втратили і нині своєї актуальності його статті: «Фаянс», «Цегельне виробництво», «Кокс», «Порцеляна», «Кахлі», «Вапно у техніці», «Дзеркальне виробництво» тощо.

Завдяки висококласним спеціалістам О. П. Лідов отримав вичерпні початкові знання із курсу загальної, органічної та неорганічної хімії. Його вчителями були провідні хіміки СПбТІ, що не лише надали значну теоретичну підготовку, а й навчила практичним навичкам молодого спеціаліста. У 1877 р. О. П. Лідов успішно закінчив СПбТІ зі званням інженера технолога. Два наступних роки він працював по учителем фізики та хімії у приватному училищі при заводі С. Мальцева у Калузькій губернії. А вже пізніше його взяли на роботу на одну із найбільших фарбувальних мануфактур у Російській імперії [3, с. 290]

Новим періодом у житті О. П. Лідова став період із 1879 р. до 1888 р. включно. Протягом цього часу він отримав посаду хіміка, пізніше – і посаду директора облаштованого ним же хімічного заводу при «Товаристві мануфактури А. І. Баранова» Олександрівського повіту Володимирської губернії [330, с. 434]. Підприємство було пайовим текстильним осередком, заснованим у 1874 р. та функціонувало включно до 1918 р. Його керівником став Асаф Іванович Баранов (1834–1906), отримавши фабрику у спадок від своєї сім'ї. На початку роботи О. П. Лідова на заводі недалеко від фарбувально-набивних корпусів розпочали будівництво ткацького корпусу та дещо пізніше, у 1881 р. – прядильного. О. П. Лідов брав безпосередню участь в організації будівництва та обладнанні цих споруд. Звідси почався його практичний досвід роботи на промислових підприємствах, що згодом йому знадобиться під час його експертної роботи. На той час підприємство набуло значного розвитку. За даними 1879 р. на фабриці працювали 1688 працівників, а річний прибуток виробництва становив 3 мільйони 522 тисячі руб. Наприкінці 1889–1890 рр., в останній рік роботи О. П. Лідова, прибуток фабрики зріс до 4

мільйонів 950 тисяч руб, а число робітників склало – 2771 осіб [5].

Мануфактура займалася відбілюванням тканини та її фарбуванням. За десять років молодого науковця двічі відряджали у закордонні відрядження з метою отримання нових знань на тогочасних промислових підприємствах Західної Європи. На Соколовській мануфактурі завдяки безпосередньому керівництву О. П. Лідова побудовано завод для виробництва світильного газу з деревини. У процесі експлуатації заводу, хімік виявив себе великим знавцем газової техніки – як теорії, так і практики. Він досконально вивчав газифікацію твердого палива і розробляв власні методи сухої перегонки деревини [1]. Підприємство А. І. Баранова стало одним з найбільших серед бавовняних компаній. Устаткування налічувало 46 тисяч прядильних веретен, 1205 ткацьких верстатів, 9 друкованих та 7 фарбувальних машин. Обсяги склали 102,6 тисяч пудів пряжі і 745 тисяч шматків пофарбованої тканини на рік. Ситці Товариства Баранова мали величезну популярність в усій Російській імперії. Велика частина продукції збувалася купцями в Москві, на Нижегородській та Ірбитській ярмарках. Ще в 1874 р. А. І. Баранов отримав високу

нагороду – право зображувати на своїх виробах державний герб [6].

Особливої уваги заслуговує робота О. П. Лідова разом із Володимиром Андрійовичем Тихомировим (1841–1915). Електрохімічний спосіб отримання хлориду натрію було відкрито ними у спільній роботі у 1882 р. майже одночасно із закордонними науковцями. Цей спосіб ґрунтувався на процесі електролізу хлору та його взаємодії з їдким натром в одному і тому самому апараті електролізері [8, с. 422–423]. Ідею способу отримання хлору за допомогою ртутного катода В. А. Тихомиров та О. П. Лідов описали у статті «Окремі аспекти застосування динамо-електричних машин», опубліковану у 27 номері журналу «Техніка» за 1883 р. Однак науковці не встигли запатентувати отриманий ними спосіб, якому пізніше вдалося зіграти важливу практичну роль у промисловому добуванні хлору. Тому початок ртутного методу добування хлору ми пов'язуємо з патентами американця Г. Кастнера та доктора К. Кельнера, що належали вже до початку 90-х років XIX ст. [7, с. 92]. Із 1895 р. електрохімічний спосіб отримання хлору розпочали застосовувати на практиці на Слов'янському заводі Харківської губернії. Наприкінці XIX – початку XX ст.

електроліз із ртутним катодом запроваджено на заводах багатьох країн світу. У Німеччині перші електролізери з ртутним катодом було споруджено лише 1896–1897 рр., в Бельгії та Англії – відповідно, в 1897 р. та 1903 р. На території Наддніпрянської України спосіб Кастнера – Кельнера розпочали використовувати лише з 1900 р. на Лисичанському заводі [335]. Ідеї О. П. Лідова та В. А. Тихомирова були настільки новаторськими, що зразки відбіленої в електролітичний спосіб тканини були експоновані науковцями спочатку на Московській промисловій виставці у 1882 р. а у 1885 р. – на Всесвітній Віденській виставці [8, с. 515].

Подані деякі біографічні відомості з життя та практичної діяльності молодого хіміка, основні наукові досягнення О. П. Лідова від закінчення СПБТІ до роботи в «Товаристві мануфактури А. І. Баранова». У роботі відображаються головні два періоди формування наукового світогляду молодого вченого, ефективне поєднання отриманих знань з практикою, що служило його посадовому зростанню від пересічного хіміка до директора хімічного заводу при Товаристві. Протягом зазначеного часу О. П. Лідов опублікував 16 експериментальних праць у

ЖРФХТ. Вони відрізнялись своєю доступністю викладеного матеріалу, новими підходами до розуміння проблеми та новизною технологічних досягнень.

Список літератури: 1. Відділ Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, м. Київ. Ф. 165. Спр. 1-2, 3-4. 7 арк. (Личное дело А. П. Лидова (биография, формулярный список), конец XIX – начало XX ст.) 2. Шмулевич Л. А., Федор Федорович Бейльштейн (1838–1906) / Л. А. Шмулевич, Ю. С. Мусабеков. М.: Наука, 1971. 128 с. 3. Тищенко. В. Е. Д. И. Менделеев и наш Университет. Ученые записки ЛГУ, серия химическая, Москва: изд. Академии наук СССР, 1935. Т. I. вып. I., 250 с. 4. Відділ Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, м. Київ. Ф. 165. Спр. 32. 1318 арк. (Книжки с записями химических опытов и расчетов, выписками и личными записями (1883–1917 гг.)) 5. Горский А. Династия Барановых. История как наука. 2018. 9 января 6. ДАХО, м. Харків Ф 770. оп. 1. спр. 98. 119 арк. (Харьковский технологический институт. О заседаниях УК института в течении 1889-90 учебного года, 11 февраля – 14 декабря 1889 г.); 7. Шухардин С. В. Техника в ее

историческом развитии в конце XIX – начале XX ст. / С. В. Шухардин, Н. К. Ламан, А. С. Федоров. М.: Наука, 1982. 510 с. 8. Лидов А. П., Тихомиров В. А. Заметки по электролизу. *Журнал Русского физико-химического общества при Императорском Санкт-Петербургском университете* / ред. Н. Меншуткин и Д. Павлов. СПб.: тип. В. О. Демакова, 1883. 421 с. 9. Yu. A. Zolotov. ANALYTICAL CHEMISTRY IN RUSSIA: MOST IMPORTANT ACHIEVEMENTS // International congress of analytical sciences, 25 – 30 June 2006, Moscow, Russia; 10. The organization of the third international petroleum congress in Bucharest, 1907, електронний режим доступу: URL: https://www.anmb.ro/buletinstiintific/buletine/2016_Issue2/FCS/366-371.pdf

Bibliography (transliterated): 1. Viddil Institutu rukopisiv Natsionalnoi biblioteki Ukrayini Im. V.I. Vernadskogo, m. Kyiv. F. 165. Spr. 1-2, 3-4. 7 ark. (Lichnoe delo A. P. Lidova (biografiya, formulyarnyy spisok), konets XIX – nachalo XX st.). 2. Shmulevich L. A., Fedor Fedorovich Beylshteyn (1838–1906) / L. A. Shmulevich, Yu. S. Musabekov. M.: Nauka, 1971. 128 s.; 3. Tischenko. V. E.

D. I. Mendeleev i nash Universitet. Uchenyie zapiski LGU, seriya himicheskaya, Moskva: izd. Akademii nauk SSSR, 1935. T. I. vyip. I. 250 s.; 4. Viddil Institutu rukopisiv Natsionalnoi biblioteki Ukrayini Im. V.I. Vernadskogo, m. Kiyiv. F. 165. Spr. 32. 1318 ark. (Knizhki s zapisyami himicheskikh opyitov i raschetov, vyipiskami i lichnyimi zapisyami (1883–1917 gg.)); 5. Gorskiy A. Dinastiya Baranovyih. Istoriya kak nauka. 2018. 9 yanvarya; 6. DAHO, m. Harkiv F 770. op. 1. spr. 98. 119 ark. (Harkovskiy tehnologicheskii institut. O zasedaniyah UK instituta v techenii 1889-90 uchebnogo goda, 11 fevralya – 14 dekabrya 1889 g.); 7. Shuhardin S. V. Tehnika v ee istoricheskom razvitii v kontse XIX – nachale XX st. / S. V. Shuhardin, N. K. Laman, A. S. Fedorov. M.: Nauka, 1982. 510 s. 8. Lidov A. P., Tihomirov V. A. Zametki po elektrolizu. Zhurnal Russkogo fiziko-himicheskogo obschestva pri Imperatorskom Sankt-Peterburgskom universitete / red. N. Menshutkin i D. Pavlov. SPb.: tip. V. O. Demakova, 1883. 421 s.; 9. Yu. A. Zolotov. ANALYTICAL CHEMISTRY IN RUSSIA: MOST IMPORTANT ACHIEVEMENTS // International congress of analytical sciences, 25 – 30 june 2006, Moskow, Russia. 10.

The organization of the third international petroleum congress in Bucharest, 1907, elektronniy rezhim dostupu: URL: https://www.anmb.ro/buletinstiintific/buletine/2016_Issue2/FCS/366-371.pdf

Голова В.В.

ОСНОВНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ О.П. ЛІДОВА ЯК НАУКОВЦЯ

Стаття присвячена становлення О. П. Лідова як науковця, його першим пошукам на ниві хімічної науки. Розкрито питання навчання молодого спеціаліста у СПБТІ, роботи на «Товаристві мануфактури А. І. Баранова». Досліджено період активності вченого до вступу на посаду професора ХТІ. Проаналізовано ранні наукові роботи Олександра Павловича та акцентовано увагу на їхній експериментальній тематиці.

Ключові слова: О.П. Лідов, вчений, навчання, СПБТІ, «Товариство мануфактури А. І. Баранова».

BASIC FACTORS OF A.P. LIDOV`S BECAMING AS A SCIENTIST

The article focus on the formation A.P. Lidov as a scientist, his first searches in the field of chemical science. The questions of studying a young specialist in SPbTI and works on «A.I. Baranov Manufactory Corporation» are discussed. Investigating the period of activity in the professor`s position in KhTI. Early scientific works of Aleksandr Pavlovich are analyzed. The attention is focused on their experimental subject.

Keywords: A.P. Lidov, scientist, studying, SPbTI, A.I. Baranov Manufactory Corporation».

Голова В.В.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ СТАНОВЛЕНИЯ А.П. ЛИДОВА КАК УЧЕНОГО

Статья касается становления А.П. Лидова, как ученого, его первым поискам на ниве химической науки.

Раскрыт вопрос обучения молодого специалиста в СПбТИ, работы на «Товариществе мануфактуры А.И. Баранова». Исследовано период активности ученого до периода работы на должности профессора ХТИ. Проанализировано ранние научные работы Александра Павловича и акцентировано внимание на их экспериментальной направленности.

Ключевые слова: А.П. Лидов, ученый, обучение, СПбТИ, «Товарищество мануфактуры А.И. Баранова».

УДК 159,0

Гура Т.В., Сталин А.В.
м. Харків, Україна

ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД СРАВНЕНИЯ И ОЦЕНКИ ДУХОВНОСТИ

Актуальность темы. Актуальность повышения уровня духовности не вызывает сомнений. Октябрьская трагедия в городе Керчь многих заставит переосмыслить имеющиеся знания и искать новые подходы к оценке духовности студентов. Вопросам духовного воспитания в педагогике

посвящены актуальные работы таких авторов, как А. Романовский, А. Пономарев, О. Игнатюк, Н. Мороз и других.

Постановка проблемы. В своей непосредственной деятельности педагог сталкивается с проблемой оценки духовности. Однако в настоящее время нет эффективного инструментария для оценки результативности тех или иных мероприятий, направленных на повышение духовного уровня студента. Педагогическая практика нуждается в действенных методах контроля и оценки уровня духовности в обучающегося студенчества.

Анализ актуальных исследований и публикаций. Группой ученых Национального технического университета “ХПИ” (Л. Товажнянский, А. Романовский, А. Пономарев и др.) была разработана концепция формирования национальной гуманитарно-технической элиты – концепция инженерного образования, ориентированного на высокий уровень профессиональной подготовки специалистов XXI века [1].

Особенность концепции заключается в том, что гуманитарно-техническая элита должна стать большинством, а в перспективе перед ней стоит задание быть основой и залогом процветания всей нации и государства[2].

О.С. Богданова обращает внимание на различие между информированностью обучающихся в духовно-нравственной сфере личности и об их поступках в соответствии с этой информацией.

Информированность — это только часть духовно-нравственного развития личности [3].

Введение понятия «духовные способности» встречается в отечественной психологической литературе чаще, чем популярный у зарубежных исследователей термин «духовный интеллект».

Вероятно, это связано с разработанностью понятия «способности» в отечественной педагогической психологии (С. Л. Рубинштейн, Б. М. Теплов, В. Н. Дружинин, В. Д. Шадриков и др.). Так, под способностью С. Л. Рубинштейн понимает «сложное синтетическое образование, включающее ряд качеств, без которых человек не был бы способен к какойлибо конкретной деятельности, и свойств, которые лишь в процессе определенным образом организованной деятельности вырабатываются» [4, 427]. Согласно С. Л. Рубинштейну, при исследовании нужно ответить на три вопроса: 1. Чего хочет данный субъект, что его привлекает, к чему он стремится? 2. Что может этот субъект? 3. Что этот

субъект представляет собой в реальности? Эти вопросы позволяют выделить ценностно-смысловой уровень, обусловленный направленностью личности.

А. Лэнгле и К. Орглер с помощью шкалы экзистенции (Existenzskala) определяют «степень» или «уровень» экзистенциальной исполненности [5]. Соответствующий тест показывает, много ли осмысленного в жизни человека, как часто он живет с внутренним согласием, соответствуют ли его личности его решения и поступки, может ли он вносить хорошее, как он его понимает, в жизнь. Тест отображает субъективную оценку человеком своей жизни.

На наш взгляд подход к оценке духовности должен осуществляться с учетом социально значимой деятельности. Общественная жизнь по сути практична. Маркс подчеркивал необходимость понимания практики, ее теоретического анализа, из чего следует, что практика, и только она, является настоящим критерием истины. «В практике должен доказать человек истинность, то есть действительность и мощь, посюсторонность своего мышления» [6, с. 1].

Цель работы — рассмотреть применение деятельностного подхода для сравнительной оценки духовности.

Для оценки мы будем пользоваться системными методами, изложенными А. Малютой. [7, 8].

В соответствии с этой целью, пользуясь правилами инвариантного моделирования, необходимо дать определение понятия дух и духовность. По правилам инвариантного моделирования подобные определения должны даваться с учётом поставленной цели.

В соответствии с принятым подходом определение понятия дух сводится к тому, что дух – это система ценностей. Каждая социальная группа имеет свою систему ценностей (дух). Поэтому на практике сначала необходимо определить с какой социальной группой идентифицирует себя человек.

Под *духовностью* будем понимать соответствие поведения личности исповедуемой ею системе ценностей.

Под деятельностным подходом к непосредственному сравнению и оценке духовности, будем понимать определение духовности как осознанного расходования личностью своих внутренних ресурсов (физических, эмоциональных, свободного времени) не на поддержание своей жизнеспособности, а на поддержание жизнеспособности своего коллектива (семьи, социума).

Для студента структура вопросов, выясняющих уровень его духовности, может выглядеть следующим образом.

Выявление части социальной группы, с которой соотносит себя студент.

1. С какой социальной группой вы себя соотносите? Или хотите соотносить?

При проведении оценок и сравнений, объективно необходимым и обязательным к исполнению в теории гиперкомплексных динамических систем (ГДС) является требование иерархического соответствия: непосредственному сравнению и оценке подлежат только объекты одинакового иерархического уровня, входящие в одну общую для сравниваемых объектов систему.

Непосредственному сравнению можно подвергнуть лишь тех студентов, которые принимают систему ценностей университета. В частности, университет НТУ «ХПИ» изложил свою систему ценностей в Справочнике первокурсника [9]. Прежде, чем провести непосредственные сравнения, необходимо решить задачу целеполагания и ответить на вопрос: для чего и с какой целью проводится данное сравнение? При необходимости, в условиях

конкретной задачи должны быть четко определены и учтены все требуемые этой задачей системные цели.

Вторым шагом необходимо **выявить знание и понимание системы ценностей социальной группы**. Введем для этого понятие: *духовный потенциал* (S_p) и определим его численное значение.

Вопрос может звучать так: знаете ли Вы элементы системы ценностей, которыми руководствуется Ваша социальная группа?

Ответ может быть получен либо в процентном отношении, либо выбором одного из трех или более вариантов: в общих чертах; достаточно хорошо; полностью осведомлен. Градация соответствия должна быть также переведена в числовое процентное значение.

На третьем шаге выявляем **соответствие между *духовным потенциалом* и *практической деятельностью личности***.

Введем для этого понятие *духовная реализация* (S_r) и получим его численное значение.

Вопрос может звучать так: насколько Ваша деятельность соответствует, Вашим знаниям об этой системе ценностей (*Вашему духовному потенциалу*)? Ответ на него

получить желательнo в виде отчета о проделанной деятельности у испытуемого и собственную оценку в процентах соответствия этой деятельности системе ценностей, выбранной социальной группы. Для достоверности полученных результатов, вопрос о социальной значимости этой деятельности необходимо задать другим элементам социальной системы и использовать среднее арифметическое значение.

Необходимо помнить, что духовность всегда будет определяться относительно определенной системы ценности (духа). Её числовое значение (< 1) можно получить по формуле $S = (S_p) * (S_r)$, где знак * является математическим произведением, а S — уровнем духовности. Получаемые значения, можно представить в виде графиков или диаграмм. Под эталонным значением духовности будет подразумеваться $S = 1$ или 100%.

Выводы: 1. Придерживаясь нового способа оценки соответствия между системой духовных ценностей и практической деятельностью личности, любая социальная группа может сформировать свою идеальную систему ценностей и построить модель поведения идеального

соответствия этой системе, т.е. задать высокие духовные нормы, к которым необходимо стремиться.

2. Основным критерием, свидетельствующим о повышении уровня духовности, является непосредственная социально значимая деятельность, так как при значении *духовной реализации* (S_r) = 0, уровень духовности S также будет равен нулю.

Список літератури: 1. *Товажнянський Л.Л., Романовський О.Г., Пономарьов О.С.* Концепція формування гуманітарно-технічної еліти в НТУ “ХПІ” та шляхи її реалізації: Навч.-метод. посіб. – Харків: НТУ “ХПІ”, 2004. – 244 с. 2. *Романовский А.Г.,* Духовная составляющая как основной фактор формирования национальной гуманитарно-технической элиты [Текст] / А. Г. Романовский // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія : Науково-практичний журнал. - 2009. - N 2. - С. 15-20. 3. *Богданова, О.С.* Нравственное воспитание старшеклассников: кн. для учителя / О.С. Богданова, СВ. Черенкова. - М.: Просвещение, 1988. - С.59. 4. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии. СПб., 2000. 5. *Längle A., Orgler C., Kundi M.* Die Existenzskala.

Manual. Göttingen: Hogrefe, 2000; Längle A., Orgler Ch., Kundi M. The Existence Scale. A new approach to assess the ability to find personal meaning in life and to reach existential fulfilment. *European Psychotherapy*. – 2003. – Vol. 4. – №1. — P. 135–151.

6. *Маркс К., Енгельс Ф.* Соч., 2-е изд., т. 3. – С.1. 7. *Малюта А.Н.* Система деятельности / А.Н. Малюта. – Киев: «Наукова думка», 1991. 8. *Малюта А.Н.* Гиперкомплексные динамические системы / А.Н. Малюта. – Львов: «Высшая школа», 1989. 9. Справочник первокурсника 2014/2015 учебный год. / сост.: К.Ю. Горобец, А.Л. Рачков, А.А. Ус и др.; под ред. К.Ю. Горобца. – Харьков: Вид-во «Підручник НТУ “ХПІ”», 2013. – 112 с.

Bibliography (transliterated): 1. Tovazhnianskyi L.L., Romanovskiy O. H., Ponomarov O. S. Kontsepsiia formuvannia humanitarno-tekhnichnoi elity v NTU “KhPI” ta shliakhy yii realizatsii: Navch.-metod. posib. – Kharkiv: NTU “KhPI”, 2004. – 244 s. 2. Romanovskiy A.H., Dukhovnaia sostavliaiushchaia kak osnovnoi faktor formirovaniia natsionalnoi humanitarno-tekhnycheskoi elytyu [Tekst] / A. H. Romanovskiy // *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemami: filosofii, psykhologii, pedagogika, sotsiologii* : Naukovo-praktychnyi zhurnal. - 2009. - N 2. - S. 15-20. 3. Bohdanova, O.S.

Nravstvennoe vospytanye starsheklassnykov: kn. dlia uchytelia / O.S. Bohdanova, SV. Cherenkova. - M.: Prosveshchenye, 1988. - S.59. 4. Rubynshtein S. L. Osnovy obshchei psykholohyy. SPb., 2000. 5. Längle A., Orgler C., Kundi M. Die Existenzskala. Manual. Göttingen: Hogrefe, 2000; Längle A., Orgler Ch., Kundi M. The Existence Scale. A new approach to assess the ability to find personal meaning in life and to reach existential fulfilment. European Psychotherapy. – 2003. – Vol. 4. – №1. — P. 135–151. 6. Marks K., Enhels F. Soch., 2- e yzd., t. 3. – S.1. 7. Maliuta A.N. Systema deiatelnosty / A.N. Maliuta. – Kyev: «Naukova dumka», 1991. 8. Maliuta A.N. Hyperkompleksnye dynamycheskye systemy / A.N. Maliuta. – Lvov: «Visshaia shkola», 1989.

Гура Т.В., Сталин А.В.

ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД К
НЕПОСРЕДСТВЕННОМУ СРАВНЕНИЮ
И ОЦЕНКЕ ДУХОВНОСТИ

В статье предложен способ параметризации духовности с целью её дальнейшей сравнительной оценки.

Авторами використано свій метод, який базується на концепції інваріантного моделювання.

Ключевые слова: оценка духовности, дух, система ценностей, инвариантное моделирование.

Гура Т.В., Сталін О.В.

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ДО БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ПОРІВНЯННЯ І ОЦІНКИ ДУХОВНОСТІ

У статті запропоновано спосіб параметризації духовності з метою її подальшої порівняльної оцінки. Авторами використано свій метод, який базується на концепції інваріантного моделювання.

Ключові слова: оцінка духовності, дух, система цінностей, інваріантне моделювання.

Hura T., Stalin A.

ACTIVITY APPROACH TO DIRECT COMPARISON AND
SPIRITUAL EVALUATION

The article proposes a method of parameterization of spirituality for the purpose of its further comparative evaluation. The authors used their own method, which is based on the concept of invariant modeling.

Key words: spirituality assessment, spirit, value system, invariant modeling.

УДК378+ 159.9:316

*Демідова Ю.Є., Шахова Г.А.,
м. Харків, Україна*

**ЕРГОНОМІЧНА ВЗАЄМОДІЯ
ЛЮДИНИ І КОМП'ЮТЕРА ЯК СКЛАДОВА
ОСОБИСТОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
ПРОФЕСІЙНОЇ БЕЗПЕКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

Взаємовідносини людини і техніки настільки тісно пов'язані між собою, що разом у процесі діяльності

створюють єдину ергономічну систему. Єдність названої системи обумовлена тим, що без людини неможлива будь-яка техніка: промислова, побутова, навчальна, офісна. Головною ознакою ергономічної системи є принцип обов'язкової відповідності анатоμο-фізіологічних, психологічних особливостей людини і елементів конструкцій техніки, оснащення робочої зони, робочого місця.

До ергономічних аспектів взаємодії людини і техніки відносять комплекс наукових напрямів, які всебічно розглядають людину у конкретних умовах діяльності, що пов'язана з використанням технічних засобів. Людина, машина і середовище розглядаються в ергономіці як складне, функціонуюче ціле, в якому провідна роль належить людині. Ергономіка є одночасно і науковим і проектувальним напрямом, тому що до її завдань належить розробка методів обліку людських чинників при модернізації діючої і створенні нової техніки і технологій, а також відповідних умов діяльності. Комплексні методичні складові ергономічного напрямку формуються на основі групових складових, які являють собою сукупність соціально-психологічних, фізіологічних, психологічних і психофізіологічних, антропометричних та гігієнічних [3].

Ергономічні аспекти взаємодії системи «людина–техніка» передбачають рух одночасно в двох напрямках – від вимог людини до техніки та умовам її функціонування і до вимог техніки та умов її функціонування до людини. Обидва ці напрямки взаємопов'язані, і оптимальні рішення знаходяться, як правило, на їх перетині. Для знаходження таких оптимальних рішень недостатньо використовувати окремі рекомендації психології, фізіології, гігієни праці, антропометрії та інш. Необхідно узгодити ці рекомендації між собою, пов'язати в єдину систему вимог до того чи іншого виду конкретної діяльності. Важливі знання не окремих функціональних можливостей сприйняття, мислення і дій працюючої людини, а дослідження діяльності в цілому при врахуванні всіх обставин, від яких залежить успіх діяльності людини. В ергономіці, що розглядає людину, машину і середу як складне, функціонує ціле, приділяється велика увага вивченню факторів середовища. При цьому ергономіка має за основу і використовує дані гігієни праці, яка вивчає вплив на організм людини трудових процесів і навколишнього людини виробничого середовища і розробляє гігієнічні нормативи і заходи для забезпечення оптимальних умов праці та попередження професійних захворювань. Разом

з тим ергономіка ставить перед гігієною праці і спільно з нею вирішує цілу низку нових проблем, пов'язаних з розглядом факторів середовища у взаємозв'язку з іншими компонентами системи з метою оптимізації діяльності людини та функціонування системи в цілому [1].

Єдність названої системи обумовлена тим, що без людини неможлива будь-яка техніка: промислова, побутова, навчальна, офісна. Повсякчасний прискорений розвиток ергономічної системи являє собою важливішу якість ергономічної системи. Головною ознакою ергономічної системи є принцип обов'язкової відповідності анатомо-фізіологічних, психологічних особливостей людини і елементів конструкцій техніки, оснащення робочої зони, робочого місця. Після визначення головної ознаки ергономічної системи необхідно з'ясувати її склад, елементи якого необхідні для якісного виконання функціональних обов'язків будь-якої діяльності. Ергономічна система з урахуванням цілей дослідження може включати до себе такі складові [6]:

1. Двоскладова ергономічна система: відповідність приладу праці психофізіологічним особливостям людини.

2. Трискладова ергономічна система: відповідність приладу праці і складових робочого місця психофізіологічним особливостям людини.

3. Чотирискладова ергономічна система: відповідність приладу праці, складових робочого місця, умов робочого середовища психофізіологічним особливостям людини; розподіл функціональних обов'язків між співробітниками для створення колективу однодумців.

Однак треба зазначити, що подальший розвиток прогресу надає сприяння розвитку і удосконаленню ергономічної системи. Гігієнічні, фізіологічні, психологічні вимоги до організації робочих місць є основною складовою ергономіки для всіх типів діяльності.

Для оптимальної взаємодії людини з технічними пристроями необхідно комплексне забезпечення всіх складових технічної системи:

➤ технічне забезпечення – включає розробку технічної частини системи;

➤ дизайнерське забезпечення – забезпечення естетичності і привабливості її складових частин;

➤ ергономічне забезпечення – забезпечення урахування вимог людського фактора при розробці системи.

Будь-яка технічна система не є повністю автоматизованою, вона управляється і обслуговується людиною і утворює двокомпонентну систему «людина-техніка». Дана система функціонує в конкретних умовах і піддається впливам різних факторів зовнішнього середовища, які можуть зробити істотний вплив на роботу всіх компонентів: технічно і людського фактора. Незалежно від ступеня технізації професійної діяльності людина залишається головною ланкою.

У сукупності з факторами виробничого середовища система стає трикомпонентною: «людина-техніка-виробниче середовище» (ЛТВС), де ергономічна складова є найбільш важливою.

Ергономічне забезпечення полягає у вирішенні питань, пов'язаних з включенням людини в систему «людина-техніка-виробниче середовище», тобто це є проектування діяльності людини, яка забезпечує функціонування технічних складових системи. Також ергономічне забезпечення діяльності погоджує особливості технічної складової та людського фактора для створення системи «людина-техніка-виробниче середовище».

До взаємодії людини і технічних складових системи ЛТВС ставлять підвищені вимоги, що потребує пристосування техніки до людини (конструювання машин з урахуванням можливостей людини), а також і людини до машини (підбір і підготовка спеціалістів).

Ергономічне забезпечення взаємодії людини з технічними пристроями розглядається з точки зору двох підходів:

➤ *машиноцентричного*, при якому спочатку розробляється проект технічної складової, а потім цей проект пристосовується до властивостей та характеристик людини. Такий підхід на цей час застосовується на практиці, проте він вважається застарілим і малоперспективним, оскільки не забезпечує необхідного врахування вимог людського фактора в технічних системах. Він дозволяє вирішувати завдання, пов'язані з оптимізацією окремих дій людини або факторів його праці.

На початковому етапі розвитку інженерної психології та ергономіки, у 40–50-х роках, був актуальним *машиноцентричний підхід*, що позначали як підхід «від машини (техніки) до людини». Головною задачею

дослідження було визначення «вхідних» і «вихідних» характеристик людини».

З розвитком інженерно-психологічних досліджень виявилася обмеженість машиноцентричного підходу. Було виявлено, що приведені раніше характеристики людини залежать від структури її діяльності, індивідуально-особистісних властивостей, рівня професійної підготовленості, працездатності, стану. Тому виникла необхідність створення нового підходу до аналізу систем «людина-техніка», який би повніше враховував психологічні особливості діяльності.

➤ *антропоцентричний (проективний)* рівень розглядає людину як головний компонент системи, а технічні пристрої, за будь якою складністю системи, як засоби діяльності людини. Проективний рівень пропонує ще до розробки технічного пристрою створити оптимальний проект майбутньої діяльності людини в системі ЛТВС, а потім на основі даного проекту здійснювати проектування технічного пристрою. Даний рівень дозволяє підвищити ефективність функціонування всієї системи «людина-техніка-виробниче середовище» на основі проектування діяльності людини.

Антропоцентричний підхід, розроблений у 60–70-х роках, визначає підхід «від людини до машини (техніки)», тобто машина є засобом, включеним у діяльність людини [2].

Ергономічне забезпечення діяльності необхідно на всіх етапах функціонування системи «людина-техніка-виробниче середовище». Воно складається з забезпечення характеристик технічних пристроїв і системи «людина-техніка-середовище» в цілому. Важливим аспектом є дотримання гранично допустимих санітарно-гігієнічних, психофізіологічних і психологічних норм діяльності людини. Тому при створенні технічних пристроїв повинно вирішуватися завдання забезпечення сприятливих умов професійної діяльності, тобто максимально можливого узгодження параметрів технічних елементів системи з можливостями і особливостями людини.

Основним напрямком ергономічного забезпечення діяльності є вивчення ролі «людського фактора» при використанні технічних пристроїв. Особливістю людського фактора в техніці є те, що показники виявляються під час взаємодії людини і техніки. Тому людські фактори в системі «людина-техніка-виробниче середовище» не можуть бути

зведені до окремих характеристик людини або технічного засобу, тобто вони є комплексними факторами.

Кінцевою метою ергономічного забезпечення є створення системи «людина-техніка» з максимальним урахуванням людських чинників.

Важливим аспектом ергономічного забезпечення є психологічні аспекти взаємодії в системі «людина-техніка», а саме:

- забезпечення безпеки діяльності;
- підтримання необхідної якості функціонування людської ланки.

Розрізняють наступні підходи обліку людського фактора для забезпечення безпеки:

- створення робочого середовища, в якому професійні якості будуть використовуватися з максимальною ефективністю;
- планування організаційних заходів, що забезпечують безпеку діяльності;
- формування у майбутніх спеціалістів культури безпеки діяльності;
- навчання правилам безпечної діяльності, з урахуванням факторів професійних ризиків.

Підтримка якості функціонування людської ланки включає комплекс методів щодо визначення умов праці і відпочинку, психологічної допомоги, виключення чинника монотонії, зниження втоми, підтримання рівня оптимальної працездатності та нормального функціонального стану. Таким чином, головними показниками надійності людини в професійній діяльності є: психофізіологічні особливості та стан здоров'я людини; рівень професійної підготовки; ступінь інженерно-психологічної узгодженості техніки з можливостями людини.

Список літератури: 1. Інженерна психологія: курс лекцій / Укладач: С.О. Гура. – Х.: НУЦЗ України, 2016. – 127 с. 2. *Трофімов Ю.Л.* Інженерна психологія: підручник / Ю.Л. Трофімов. – К.: Либідь, 2002. – 264 с. 3. *Шупейко И.Г.* Эргономическое проектирование систем «человек-компьютер-среда». Курсовое проектирование: учеб.-метод. Пособие / И.Г. Шупейко. – Минск : БГУИР, 2012. – 92 с. 4. *Апостолук С. О.* Основи ергономіки : навч. посіб. / С. О. Апостолук, В. С. Джигирей. – К. : Основа, 2003. – 135 с. 5. *Баклицький І. О.* Психологія праці: Підручник / І. О. Баклицький. – Київ: «Знання», 2008. – 400 с. и 6. *Романовський О. Г.* Охорона праці в закладах освіти.

Практикум : навч. посібник / О. Г. Романовський, Ю. Є. Демідова, Т. С. Павленко – Х. : НТУ "ХПІ", 2011. – 204 с.
7. Эргономика: Учеб. пособие для вузов / В. В. Адамчук, Т. П. Варна, В. В. Воротникова и др.; Под ред. проф. А. А. Адамчука. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 1999. – 254 с.

Bibliography (transliterated): 1. Inzhenerna psykholohiia: kurs leksii / Ukladach: S.O. Hura. – Kh.: NUTsZ Ukrainy, 2016. – 127 s. 2. Trofimov Yu.L. Inzhenerna psykholohiia: pidruchnyk / Yu.L. Trofimov. – K.: Lybid, 2002. – 264 s. 3. Shupeiko Y.H. Erhonomycheskoe prpoehtyrovanye system «chelovek-kompiuter-sreda». Kursovoe proektrovanye: ucheb.-metod. Posobye / Y.H. Shupeiko. – Mynsk : BHUYR, 2012. – 92 s. 4. Apostoliuk S. O. Osnovy erhonomiky : navch. posib. / S. O. Apostoliuk, V. S. Dzhyhyrei. – K. : Osnova, 2003. – 135 s. 5. Baklytskyi I. O. Psykholohiia pratsi: Pidruchnyk / I. O. Baklytskyi. – Kyiv: «Znannia», 2008. – 400 s. 6. Romanovskiy O. H.Okhorona pratsi v zakladakh osvity. Praktykum : navch. posibnyk / O. H. Romanovskiy, Yu. Ye. Demidova, T. S. Pavlenko – Kh. : NTU "KhPI", 2011. – 204 s. 7. Эрhonomyka: Ucheb. posobye dlia vuzov / V. V. Adamchuk, T. P. Varna, V. V. Vorotnykova y dr.; Pod red. prof. A. A. Adamchuka. – M.: YuNYTY – DANA, 1999. – 254 s.

ЕРГОНОМІЧНА ВЗАЄМОДІЯ ЛЮДИНИ І КОМП'ЮТЕРА ЯК СКЛАДОВА ОСОБИСТОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОФЕСІЙНОЇ БЕЗПЕКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Автори з'ясовують основні аспекти ергономічної взаємодії людини і комп'ютера як показника особистої відповідальності у забезпеченні професійної безпеки майбутніх психологів. Визначено, що ергономічна компетентність формується на основі сукупності соціально-психологічних, фізіологічних, психологічних, психофізіологічних, антропометричних та гігієнічних складових. Обговорюються основні напрями ергономічного забезпечення професійної діяльності та створення системи «людина-техніка» з максимальним урахуванням людських чинників.

Ключові слова: ергономічна взаємодія, особиста відповідальність, майбутні психологи, професійна безпека.

ERGONOMIC INTERACTION OF A PERSON AND A
COMPUTER AS A COMPONENT OF PERSONAL
RESPONSIBILITY IN PROVIDING THE PROFESSIONAL
SAFETY OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

The authors find out the main aspects of the ergonomic interaction between a person and a computer as an indicator of personal responsibility in ensuring the professional safety of future psychologists. It is determined that ergonomic competence is formed on the basis of a set of socio-psychological, physiological, psychological, psycho-physiological, anthropometric and hygienic components. The main directions of the ergonomic provision of professional activity and the creation of a “man-technician” system with maximum consideration of human factors are discussed.

Key words: ergonomic interaction, personal responsibility, future psychologists, professional safety.

Демидова Ю.Е., Шахова Г.А.

ЧЕЛОВЕКА И КОМПЬЮТЕРА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ
ЛИЧНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Авторы выясняют основные аспекты эргономичного взаимодействия человека и компьютера как показателя личной ответственности в обеспечении профессиональной безопасности будущих психологов. Определено, что эргономичная компетентность формируется на основе совокупности социально-психологических, физиологических, психологических, психофизиологических, антропометрических и гигиенических составляющих. Обсуждаются основные направления эргономичного обеспечения профессиональной деятельности и создание системы «человек-техника» с максимальным учетом человеческих факторов.

Ключевые слова: эргономичная взаимодействие, личная ответственность, будущие психологи, профессиональная безопасность.

*Лаппо В.В.,
м. Коломия, Україна*

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

Толерантність як один із найважливіших виявів духовності в соціальному співтоваристві означає повагу до «чужих і близьких», прийняття і розуміння різноманітних культур у сучасному поліетнічному просторі, різних форм і способів виражень індивідуальності кожного члена соціуму. Не зважаючи на широкий діапазон психолого-педагогічних розвідок щодо категоріальної сутності означеного поняття, поза увагою дослідників залишаються провідні чинники формування толерантності в умовах загальноосвітньої школи, особливості розуміння і прояву толерантності в юнацькому віці, шляхи оптимізації процесу виховання толерантності в осередку старшої школи.

Старший шкільний вік є сенситивним у формуванні світогляду, виробленні стратегії життя, визначенні життєвих планів, формуванні вміння творити власну долю, активно відповідально та ефективно реалізувати громадянські права й обов'язки. Разом з розвитком абстрактного й цілісного мислення в учнів старших класів відбувається перехід до вищих рівнів мовлення, виникає прагнення до його самовдосконалення, намагання зробити його більш виразним, точним. Старшокласники вже вільно користуються комп'ютером, інтернетом, енциклопедичними словниками, аналізують і зіставляють інформацію з різних джерел.

У старшокласників помітно розвивається вміння аналізувати поведінку. Для них характерне поглиблене усвідомлення психологічних процесів. Помітно зростають сила волі, витримка, наполегливість, самоконтроль. Інтереси стають зрілішими і водночас тривалішими, стійкішими, міцнішими. Розвиваються пізнавальні інтереси, зокрема – до самостійних видів навчальної роботи [2, с. 22].

Психологічна характеристика старшого шкільного віку виступає підґрунтям для визначення провідних педагогічних умов та пошуку ефективних форм організації, методів і засобів педагогічної взаємодії спрямованої на формування толерантності в учнів старшої школи.

Суттєвими елементами процесу виховання є цілеспрямована організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії школярів у різних формах позакласної роботи з метою усвідомлення ними сутності й змісту духовних цінностей, інтеріоризації їх як особистісної цінності, накопичення досвіду виявлення гідності, відповідальності, толерантності, милосердя, самодостатності.

Щодо методичного забезпечення освітнього процесу в умовах старшої школи автори програми «Нова українська школа» у поступі до цінностей» виокремлюють такі основні форми і методи виховної роботи зі старшокласниками: тренінги, майстер-класи, презентації, проектна діяльність, тематичні виховні години; шкільний театр, інші види педагогічної анімації [2, с. 27].

Водночас не менш важливою є організація методичної роботи з класними керівниками та педагогами

старшої школи для підвищення їх компетентності щодо формування толерантності як одного з структурних компонентів системи духовних цінностей особистості.

Задля досягнення ефективності процесу формування толерантності в учнів старшої школи варто враховувати низку педагогічних умов.

1. конструювання духовноспрямованого змісту освіти старшої школи;
2. створення у класі виховного середовища, що активізує інтеріоризацію школярами духовних цінностей;
3. педагогічна підтримка школярів у духовному самовизначенні, вияві духовних цінностей в освітньому процесі і повсякденній життєдіяльності.

Форми і методи, запропоновані до залучення у процес виховання толерантності повинні добиратись з огляду на їх соціальну зумовленість і практичну значущість, для забезпечення різноманітних способів взаємодії вчителів та учнів старшої школи [5, с. 318]. Провідними формами організації педагогічної взаємодії можуть виступати:

- навчально-практичні (година спілкування, веб-квест, брейн-ринг, прес-конференція, екскурсія);

- практично-масові (конкурс, свято, вечір запитань і відповідей, КВК, турнір за вподобаннями);
- проектна, суспільно корисна діяльність (у формі волонтерського руху).

Найдієвішими методами виховання толерантності вважаємо: метод проектів, диспути, рольові ігри, дискусії, тренінги, бесіди, розповіді, роз'яснення, мозковий штурм, кейс-метод, круглий стіл.

З-поміж активних форм позакласної роботи, що сприяють самовдосконаленню юнаків і дівчат, варто виокремити тренінгові заняття соціально-психологічного спрямування, або особистісного зростання. Наприклад, серія занять тренінгової програми «Сприяння своєму духовному зростанню». Кожне з цих занять – це насамперед запланований виховний процес, призначений удосконалити знання учнів про себе, дізнатися, як сприймається їх поведінка та окремі риси характеру однолітками, збагатитися досвідом спілкування, набути гармонізації власного емоційного стану.

Плануючи свою роботу зі старшокласниками, слід враховувати, що в цьому віці відбувається інтенсивне опанування суспільним досвідом, професійним

самовизначенням за умови максимального розкриття ними своїх індивідуальних можливостей, тобто процес соціалізації та індивідуалізації є взаємопов'язаними компонентами особистісного розвитку учнівської молоді.

Необхідно зазначити, що особистість наставника класу, стиль його спілкування з школярами є одним із визначальних факторів створення сприятливого емоційного фону в учнівському середовищі. Від майстерності класовода налагоджувати у взаємодії з учнями емоційно відверті, комфортні, емпатійні стосунки суттєво залежить виховний потенціал педагогічної діяльності, ефективність її впливу на виховання вірності в особистісних взаєминах класу.

Під час спілкування з учнями педагогу слід акцентувати увагу на тому, що толерантність як духовна цінність особистості характеризує терпиме ставлення, повагу, сприйняття та розуміння інших людей незалежно від їхньої етнічної, національної або культурної належності; інших поглядів, характеру, темпераменту, звичок; різних культурних груп чи їхніх представників, різноманітних форм самовираження та самовиявлення людської особистості.

Педагогічна підтримка старшокласників в їх особистісному становленні реалізується в процесі всіх видів діяльності і передбачає: проведення роз'яснювальної роботи з учнями щодо формування в них духовних цінностей, здійснення аналізу основних помилкових суджень про такий феномен; формування позитивної установки учнями на духовний розвиток; надання допомоги юнакам і дівчатам під час складання індивідуального плану формування духовних цінностей; діагностику сформованості толерантності, ознайомлення старшокласників з результатами діагностики та консультування з приводу вдосконалення рівня сформованості інших духовних цінностей.

Педагогічна підтримка передбачає індивідуальні і групові консультації, під час яких доцільним є використання тренінгових вправ, різних видів технік, які забезпечують зворотний зв'язок на етапі обговорення: опис відчуттів та емоцій у процесі програвання певної ролі, прийом обговорення спогадів про власний життєвий досвід, пов'язаний з подібною ситуацією чи проблемою, спостереження за собою з боку; проведення з учнями різноманітних тестових методик на виявлення

індивідуально-типологічних особливостей, професійно значущих та особистісних рис. Такі методики спрямовані на розвиток духовних умінь, емпатійного слухання, позитивної «Я-концепції» старшого школяра; передбачають здійснення учнем самооцінки власної вербальної та невербальної комунікації, іміджу, конфліктності, виявлення бар'єрів у взаємодії. На основі результатів зазначених методичних діагностик потрібно надати рекомендації з приводу самовиховання, самоосвіти. Задля цього варто розробити пам'ятку для учнів, яка б містила характеристику процесу формування духовних цінностей (зокрема толерантності), зміст, критерії їх сформованості, поради з приводу підвищення ефективності духовного самовдосконалення.

Список літератури: 1. Павленко В. М., Мельничук М. М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): монографія /2. Павленко В. М., М.М. Мельничук. Полтава: ОТС, 2014. – 243 с. 3. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. Київ, 2018.– 40 с. 4. Столяренко О. В. Виховання культури толерантних взаємин у студентської молоді : навч.-метод.

посіб. / О. В. Столяренко: Вінниц. нац. техн. ун-т, Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, Вінниц. соц.-екон. ін-т Ун-ту «України». Вінниця: Нілан-ЛТД, 2014.– 247 с.

5. *Тернопільська В. І.* Особливості виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку / В. І. Тернопільська // Нові технології навчання: наук.-метод. зб. 2014. – Вип. 82. – ч. 1.– С. 66–71.

6. *Шкільна І. М.* Використання інноваційних форм та методів виховання моральної самосвідомості старших підлітків у позакласній діяльності / І. М. Шкільна // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді (Кн. 2). – 2016.– Вип. 20.– С. 315–324.

Bibliography (transliterated): 1. Pavlenko, V. M., Melnichuk, M. M. (2014). Psychology of Personality Tolerance (based on student research material): monograph / Poltava. nats ped Un-t them. V.G. Korolenko, cath. psychology. Poltava, 243 p. [in Ukrainian]. 2. The program "New Ukrainian School" in advancing values. Kyiv, 2018. 40 p. [in Ukrainian]. 3. Stolyarenko, O. V. (2014). Education of a culture of tolerant relationships in student youth: teaching method. manual / Vinnitsa nats tech Un-T, Vinnitsa state ped Un-t them. M. Kotsyubinsky, Vinnitsa. Social-economic. In-t

Un "Ukraine". Vinnytsya: Nilan LTD, 247 p. [in Ukrainian].

4. Ternopil'ska, V. I. (2014). Peculiarities of the education of tolerance in children of elementary school age. *New Learning Technologies: Science. Method. Save.* 82, part 1. pp. 66–71. [in Ukrainian].

Лаппо В.В.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячена проблемам конструювання духовноспрямованого змісту освіти старшої школи, створення у класі виховного середовища, що активізує інтеріоризацію школярами духовних цінностей, педагогічної підтримки школярів у духовному самовизначенні, вияві духовних цінностей в освітньому процесі і повсякденній життєдіяльності. Визначено основні чинники формування толерантності в старшому шкільному віці. Запропоновано низку педагогічних умов, форм організації й методів виховання, покликаних сприяти

активізації процесу духовного розвитку і формування толерантності в умовах старшої школи.

Ключові слова: толерантність, педагогічні умови, форми організації виховного процесу, методи виховання, педагогічна підтримка, учні старшої школи.

Lappo V. V.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF EDUCATION OF
TOLERANCE IN THE PROCESS OF DEVELOPMENT OF
THE PERSONALITY OF HIGH SCHOOL STUDENTS

The article proves that pedagogical support of students for spiritual self-determination and the manifestation of spiritual values in the educational process and personal life. The main factors of the formation of tolerance in the senior school age are determined. A number of pedagogical conditions, forms of organization and methods of upbringing are proposed that activate the process of spiritual development and the formation of tolerance of students in high school.

Key words: tolerance, pedagogical conditions, forms of organization of the educational process, methods of education, pedagogical support, high school students.

Лапто В. В.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ВОСПИТАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ЛИЧНОСТНОГО СТАНОВЛЕНИЯ УЧЕНИКОВ СТАРШЕЙ ШКОЛЫ

Статья посвящена проблемам конструирования духовно ориентированного содержания образования старшей школы, создание в классе воспитательной среды, активизирующий интериоризацию школьниками духовных ценностей, педагогической поддержки школьников в духовном самоопределении, проявлении духовных ценностей в образовательном процессе и повседневной жизнедеятельности. Определены основные факторы формирования толерантности в старшем школьном возрасте. Предложен ряд педагогических условий, форм организации и методов воспитания, призванных способствовать активизации процесса духовного развития

и формирования толерантности в условиях старшей школы.

Ключевые слова: толерантность, педагогические условия, формы организации воспитательного процесса, методы воспитания, педагогическая поддержка, ученики старшей школы.

УДК 371.3:159.9

*Мороз В.М., Басенко А.В, Спичак А.С.
м. Харків, Україна*

УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В КОНТЕКСТІ ЗМІСТУ КОНЦЕПЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА

Світовий досвід свідчить, що суспільний прогрес значною мірою залежить від підтримання балансу між цілями підтримки економічного зростання, конкурентоспроможності бізнесу, забезпечення екологічної безпеки та зменшення соціальної нерівності. Для досягнення довгострокових цілей необхідно послідовно виконувати визначені коротко- та

середньострокові завдання. Як зазначено у доповіді уряду України про «Цілі сталого розвитку: Україна», «передумовами досягнення всіх без винятку цілей розвитку є якісне управління, викорінення корупції, суспільна підтримка» [1]. Сьогодні, в умовах глобального економічного спаду, «кризи довіри» до керівників економічних структур тема духовно-моральних основ та соціальної відповідальності набуває нового сенсу. Соціальна відповідальність має бути частиною стратегії, а не просто комплексом заходів у сфері взаємовідносин у суспільстві, і ключову роль у цьому питанні покликані зіграти лідери - ті, хто приймають рішення і несуть відповідальність за успіх або поразку в межах своєї компетенції. Йдеться тут про відповідальних лідерів і відповідальне лідерство як міцну підставу для успіху програм виходу з кризи та подальшого розвитку [2]. Питання, що виникають під час діяльності керівного складу організації, керівників і фахівців підрозділів системи управління, включно з розробкою концепції і стратегії кадрової політики, принципів і методів управління персоналом повинні вирішуватися з урахуванням не тільки закономірностей ефективного менеджменту але й з урахуванням аспектів відповідального лідерства. Формування відповідального

керівника є своєчасною, активною реакцією на виклики та стрімкі зміни сучасного суспільства, базою цього формування повинна стати духовність.

Традиційно у межах наукової думки виокремлюють концепції, присвячені вивченню: людських відносин (Е. Мейо, Р. Мертон); поведінки (А. Маслоу); зміні мотивацій, пов'язаних з кар'єрним просуванням (П. Блау, Д. Мак-Грегор). В основу вище наведених концепцій покладено поняття організації як соціальної системи, в якій людина займає особливе місце соціалізованого суб'єкта, активного в плані кар'єри, який володіє потребами і устремліннями. Сучасні дослідження проблематики управління кар'єрою пов'язані з концепціями соціального менеджменту (П. Друкер, Л. Євенко, А. Егоршин, К. Мацусіта, Г. Щокін та ін.), які поєднують у своїх межах досягнення концепції управління, спрямованих на побудову успішної кар'єри кожного працівника. З огляду на результати досліджень у межах відповідних напрямів наукових пошуків відбувається формування змісту навчальних програм щодо підготовки сучасних менеджерів. Але зараз необхідно включати в освітній процес студентів знання про концепцію відповідального лідерства.

У межах цієї публікації ми ставимо за мету: по-перше, розглянути положення відповідального лідерства стосовно проблематики управління персоналом, по-друге, дослідити моральність і відповідальність керівництва щодо каєрного просування і налагодження довірливих стосунків між усіма членами колективу.

Концепція відповідального лідерства є досить новою. Вважається, що початок дослідження відповідної проблематики було покладено на початку 2000-х років у роботах дослідників у сфері лідерства Т. Маака та Н. Плесса [3, с. 96-121]. В основу цієї концепції покладена думка, яка вказує на взаємозв'язок керівництва з моральною цілісністю та веденням бізнесу в сучасному суспільстві, головними ознаками якого стають глобалізація, інформатизація та комерціалізація. Положення цієї концепції ґрунтуються на духовно-моральних основах і відповідальності особистості лідера та визначають шляхи і принципи ведення бізнесу, характерними ознаками якого є внутрішня цілісність і моральна відповідальність лідера. Оскільки в умовах України відбулося злиття бізнесу та політичних структур, то методи цієї концепції поширюються на усі сфери нашого суспільства,

незалежно від форм та змісту організації виробництва та надання послуг. Вчені застосовують підхід, в основі якого покладені взаємовідносини між людьми. В умовах глобалізованого та багатокультурного середовища перед керівниками встають декілька пов'язаних між собою питань. Одним з таких питань є керування різномірним з точки зору культури, релігії, соціального стану та рівня освіти персоналом, відповідність етичним стандартам, проблема довіри бізнесу з боку зацікавлених сторін, потреби та цінності зацікавлених сторін. Людський ресурс, а також його вмiле використання на виробництві стають стратегічним фактором ефективного функціонування підприємства в сучасних складних і нестабільних умовах ринку. Формування і підтримка довірливих стосунків та стійких зв'язків з усіма зацікавленими сторонами постає основною компетенцією керівників і сприяє підвищенню їх авторитету [4].

Довірливі стосунки та стійкі зв'язки між усіма членами колективу мають вирішальну роль в кар'єрному просуванні усіх членів організації. В управлінні кар'єрою зацікавлений і працівник, і організація, яка є носієм кар'єрного простору, без якого розвиток людини

так і залишиться просто розвитком, без прояву в зовнішньому русі, не отримавши якості кар'єри. Як показують дослідження, більшість співробітників зазвичай ставиться до своєї кар'єри пасивно, вважаючи за краще, щоб цими питаннями займалися їхні керівники. Саме тому в багатьох фірмах обов'язковим є планування ділової кар'єри. Оптимізація людської діяльності на рівні підприємств можлива при зміні політики по відношенню до найнятого персоналу. Без цього всі проведені заходи з реорганізації підприємств не матимуть ефекту. На думку П. Друкера, «кожна людина повинна мати право на діяльність - будь то друга робота, кар'єра в громадській організації, нова важлива справа, - в якій він отримає шанс стати чи формальним лідером, або знайти повагу оточуючих і домогтися успіху» [5, с. 343]. В якості основи управління людьми може розглядатися політика розвитку персоналу, що передбачає творчу реалізацію особистості і управління діловою кар'єрою співробітників з урахуванням принципів концепції відповідального лідерства [6].

В управлінні кар'єрою зацікавлені як співробітник, так і сама організація. Якщо для людини кар'єра - це розвиток і просування в організаційному просторі, то з точки зору

організації - це, перш за все, питання наповненості, цілісності цього простору, що особливо важливо для її організаційної структури. В такому контексті професійно побудоване управління кар'єрним процесом має важливе значення для функціонування і розвитку організації та є фактором підвищення ефективності її діяльності, умовою її стійкості і життєздатності підприємства в мінливому середовищі, рушійною силою, механізмом його розвитку [4].

Згідно з концепцією відповідального лідерства кожний керівник розглядається як моральна особистість, при цьому особлива увага акцентується на етичному інтелекті, яким повинен володіти лідер, та його ключових компонентах - моральній свідомості (духовності), навичкам рефлексії, критичному мисленні, морально-етичній уяві. Відповідальними керівниками можуть стати особистості, що володіють певним набором якостей і рис характеру, які формуються в процесі внутрішньої роботи над собою та в рамках професійної діяльності. До цього набору якостей і рис характеру можна віднести компоненти відповідального лідерства: моральна цілісність; здатність до балансу між особистісними інтересами та потребами і очікуваннями зацікавлених сторін; рефлексія; вміння створювати та

підтримувати гармонійні стосунки з оточуючими при взаємодії, що представляють різні національні, релігійні та культурні традиції.

На думку Дж. Кьюлла, відповідальне лідерство розглядається через призму етичних засад, а саме, предметом дослідження відповідального лідерства виступає лідерська етика. Моральні якості лідера впливають на зацікавлені сторони (організації, спільноти та суспільство в цілому), тому він може бути корисним або шкодити тим, хто його підтримує [3, с. 33-49]. Можна визначити лідерство як особливий тип етичних відносин між співробітниками організації, який визначає поведінку людей по відношенню один до одного в різних ситуаціях і пов'язує етику лідерства з ефективністю роботи керівника, альтруїзмом та його особистісними інтересами, вказує на його центральне місце в особистості відповідального лідера, а саме, на проявах позитивного лідерства.

Чесність, моральність, справедливість, відповідальність перед нинішніми та майбутніми поколіннями - ці та інші питання з області етики і моралі знову звучать на адресу керівників організацій. Про моральність рідко згадують при веденні бізнесу та

керівництві організацією, але саме питання моралі складають основу соціальної відповідальності керівників та пов'язаного з цією відповідальністю ризику. Ми не відчуваємо ілюзій щодо керівників найвищих рівнів, що, переживаючи цю політичну та економічну кризу, вони будуть вести справи відповідно до високих етичних і моральних стандартів. Однак, зусилля в цьому напрямку вважаються вкрай важливими для виходу країни з кризи, та стійкого і стабільного розвитку суспільства в майбутньому.

В своїй статті Л. Шарп Пейн пропонує концепцію відповідального лідерства. Він зазначає, що моральність не значиться в більшості сучасних моделей прийняття управлінських рішень, але без морального компонента сучасним лідерам-управлінцям буде вкрай складно відповідати фінансовим, юридичним та етичним стандартам сучасності [3, с. 79-93]. Можна зробити висновок, що кожному керівнику необхідно діяти в «зоні прийнятності», де перетинаються етичні норми та економічні аспекти. Визначити цю зону допоможуть не тільки засоби економічного аналізу, але й етичні концепції та навички морального мислення.

До категорії духовності як основи відповідального лідерства звертаються П. Прузан і В. Міллер. За результатами досліджень вчених, проведених серед керівників європейських, американських і азійських компаній, були зроблені висновки, що духовність, незалежно від того сенсу який вкладають у це поняття різні лідери, може стати фундаментом відповідального лідерства. Діючи з позиції духовності, лідери природним чином навчаються відповідальності за ту структуру, якою вони керують і за свої власні дії [3, с. 96-121].

Відповідно до мети нашого наукового пошуку можна сформулювати такі основні висновки:

по-перше, ми вважаємо, що такі положення концепції відповідального лідерства як моральність, відповідальність керівника, його духовні та етичні якості будуть корисними при виконанні задач ефективного управління персоналом;

по-друге, в сучасному суспільстві, в якому тривають динамічні зміни, ефективність діяльності організації, успіх каєрного просування в ній працівників, довірливі стосунки між усіма членами колективу залежить великою мірою від таких категорій керівництва як моральність і відповідальність.

Список літератури: 1. Національна доповідь уряду України «Цілі сталого розвитку: Україна» 15 вересня 2017 р. [Електронний ресурс] / - Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>. 2. *Котляров І. В.* Соціологія лідерства. Теоретичні, методологічні, аксіологічні аспекти / І. В. Котляров – М.: Білоруська наука, 2013. – 479 с. 3. Плесс М.Н. Ответственное лидерство / М.Н. Плесс. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 321 с. 4. *Ислантьев, Г.С.*, Кадры предприятия / Г.С. Ислантьев, А.В. Селина. – М.: Экономика, 2006. – 345 с. 5. *Друкер Питер Ф.* Энциклопедия менеджмента. : Пер. с англ. / П.Ф. Друкер – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 432 с. 6. *Яновая, С.С.* Управление трудовыми ресурсами / С.С. Яновая. - М.: ЮНИТИ, 2006.

Bibliography (transliterated): 1. Nacional`na dopovid` uryadu Ukrayiny` «Cili stalogo rozvy`tku: Ukrayina» 15 veresnya 2017 r. [Elektronny`j resurs] / - Rezhym`m dostupu: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> 2. *Kotlyarov I. V.* Sociologiya liderstva. Teorety`chni, metodologichni, aksiologichni aspekty` / I. V. Kotlyarov – M.: Bilorus`ka nauka, 2013. – 479 s. 3. Pless M.N. Otvetstvennoe ly`derstvo / M.N. Pless. – M.: Al`py`na By`znes

- Buks, 2008. – 321 s. 4. Y`slant`ev, G.S., Kadry predpny`yaty`ya /G.S. Y`slant`ev, A.V. Sely`na. – M.: Ekonomy`ka, 2006. – 345 s.
5. Druker Py`ter F. Ents`klopedy`ya menedzhmenta. : Per. s angl. / P.F. Druker – M.: Y`zdatel`sky`j dom «Vy`l`yams», 2004. – 432 s.
6. Yanovaya, S.S. Upravleny`e trudovymy` resursamy` /S.S. Yanovaya. - M.: YuNY`TY`, 2006.

Мороз В.М., Басенко А.В, Спичак А.С.

УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В КОНТЕКСТІ ЗМІСТУ КОНЦЕПЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА

В статті розглядаються окремі питання кар'єрного просування співробітників організації, пов'язані з налагодженням довірливих стосунків та стійких зв'язків між усіма членами колективу. Висвітлено роль теорії відповідального лідерства на формування довірливого клімату в організації.

Ключові слова: керівництво, кар'єрне просування, відповідальне лідерство, духовно-моральні основи, відповідальність.

PERSONNEL MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF THE RESPONSIBLE LEADERSHIP CONCEPT

The article deals with individual issues of career advancement of employees of the organization related to the establishment of trusting and stable relationships between all members of the team. The role of the theory of responsible leadership on the formation of a credible climate in the organization is highlighted.

Keywords: leadership, career advancement, responsible leadership, spiritual and moral basis, responsibility

Мороз В.М., Басенко А.В, Спичак А.С.

УПРАВЛЕНИЕ ПЕРСОНАЛОМ В КОНТЕКСТЕ СОДЕРЖАНИЯ КОНЦЕПЦИИ ОТВЕТСТВЕННОГО ЛИДЕРСТВА

В статье рассматриваются отдельные вопросы карьерного продвижения сотрудников организации, связанные

с налаживанием доверительных отношений и устойчивых связей между всеми членами коллектива. Освещена роль теории ответственного лидерства на формирование доверительного климата в организации.

Ключевые слова: руководство, карьерное продвижение, ответственное лидерство, духовно-нравственные основы, ответственность.

УДК 349.2 (477): 331.1 (477)

*Перевалова Л.В.
м. Харків, Україна*

НЕФОРМАЛЬНІ ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ ТА ЇХ НАСЛІДКИ ДЛЯ ПРАЦЮЮЧОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Українські реалії в сфері трудових відносин мають двоякий характер. З однієї сторони декларується європейський вектор розвитку у сфері трудового

законодавства, адаптації його до стандартів Європейського Союзу, а з іншого боку, існуюча практика показує, що регулювання трудових відносин не тільки не наближується, а навпаки розходиться з європейськими стандартами. Головна проблема сучасної України – ні в необхідності прийняття нового законодавства, а в його виконанні.

Особливо від такої ситуації страждає молодь. Згідно із Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді» молоддю вважають громадян віком від 14 до 35 років [1]. Сьогодні молодій особі, яка щойно закінчила навчання та має намір розпочати свою трудову діяльність, досить важко знайти роботу, яка б відповідала основним її вимогам (рід занять, пов'язаний з отриманими професією чи навичками, достойна оплата праці).

Результати соціологічного дослідження «Молодь України – 2017», яке проводилось Центром незалежних соціологічних досліджень «ОМЕГА» на замовлення Міністерства молоді та спорту України, показали, що майже половина опитаної молоді (48,1 %), яка працевлаштована, працює не за фахом чи спеціальністю,

отриманою в професійно-технічному або вищому навчальному закладі. Головними чинниками, котрі пояснюють, чому молодь не працює за здобутим фахом, є відсутність вакансій за фахом (36,7 %) та незадовільна матеріальна винагорода (31,4 %) [2, с. 45].

Основними причинами виникнення труднощів при працевлаштуванні молоді як правило називають відсутність трудового стажу, недостатній рівень практичних навичок, висока конкуренція на ринку праці у конкретній професії, велика кількість пропозицій на ринку праці, відсутність попиту на отриману професію.

Все це призводить до зростання безробіття серед української молоді. Так, за даними Державної служби зайнятості, протягом січня-вересня 2018 року статус безробітного мали 303,0 тис. осіб з числа молоді (36% загальної кількості безробітних). За віковими групами: серед безробітних 29% становили особи віком від 15 до 29 років, 31% – особи у віці від 30 до 39 років.

Станом на 1 жовтня 2018 року кількість осіб з числа молоді, які мали статус безробітного становила 91,5 тис. осіб, що на 11,3 тис. осіб (11%) менше, ніж на відповідну дату

минулого року. Однак, можна впевнено стверджувати, що значна кількість молоді не зверталась у службу зайнятості, багато молодих людей працюють без оформлення трудових відносин [3].

Роботодавці часто йдуть на порушення трудового законодавства при прийнятті на роботу.

Одним з таких порушень є вимоги роботодавця до кандидата на посаду, які є дискримінаційними. Це обмеження, пов'язані з віком, статтю, зовнішністю претендента. Відповідно до стаття 2¹ Кодексу законів про працю (далі КЗпП) забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, участі у страйку, звернення або наміру звернення

до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їх прав, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання [4].

Другим поширеним порушенням є вимога документів, не передбачених чинним законодавством. За загальними правилами, особа, що влаштовується на роботу, має подати заяву про укладення трудового договору, документ, що посвідчує особу (для більшості громадян це паспорт), трудову книжку (крім осіб, що вперше укладають трудовий договір), документ про освіту (якщо робота вимагає певної кваліфікації). Всі інші документи слід надавати тільки тоді, коли їх прямо передбачає законодавство з огляду на специфіку праці. Попри це, працівники часто стверджують, що з них при працевлаштуванні вимагали характеристики, рекомендації з попереднього місця роботи, медичний огляд (медичні книжки), вимагали заповнення анкет, які містять питання явно дискримінаційного характеру (зокрема про політичні й інші переконання).

Найбільш гострою проблемою, з якою зіткнулася Україна, є розповсюдження трудових відносин без офіційного оформлення. Найбільш актуально це для молоді, яка не має

досвіду роботи. Після завершення навчання випускники мають труднощі із пошуком роботи через брак досвіду. На жаль, лише незначна кількість роботодавців погоджується взяти на роботу працівника без досвіду. Таким чином молоді люди опиняються у ситуаціях, коли наявність будь-якої роботи сприймається як велике благо, навіть якщо це робота не за спеціальністю і не відповідає особистим бажанням. Молоді люди йдуть працювати у кафе, бари, ресторани, у сферу торгівлі, на будівництво, тобто туди і на ту роботу, яке не потребує спеціальних знань. Наслідками даного явища є те, що впродовж перших 3-5 років молодь часто змінює робочі місця. Серед основних причин, звісно, і пошук свого покликання, але й частіше незадовільні умови праці.

Якщо роботодавець і приймає молоду особу на роботу, то він може запропонувати пройти випробувальний термін без оформлення трудових відносин. Причому працівнику пропонується попрацювати безкоштовно чи за плату, значно меншу, ніж для інших працівників (зрозуміло, що йдеться про оплату «в конверті», виплата якої залежить винятково від сумління роботодавця). Сама по собі така позиція роботодавця є протиправною, оскільки прийняття на роботу з випробуванням означає укладення трудового

договору, з моменту початку роботи починає нараховуватися страховий стаж, а працівник отримує всі належні трудові права, включно з правом на повноцінну оплату праці. Єдиною суттєвою відмінністю є те, що працівника може бути звільнено як такого, що не пройшов випробування, але це не скасовує ні стажу, ні оплати праці за період випробування.

Інше порушення стосується терміну випробування. КЗпП України (ст.27) встановлює, що строк випробування при прийнятті на роботу, якщо інше не встановлено законодавством України, не може перевищувати трьох місяців, а в окремих випадках, за погодженням з відповідним виборним органом первинної профспілкової організації, - шести місяців, причому строк випробування при прийнятті на роботу робітників не може перевищувати одного місяця [4].

Найчастіші молоді люди скаржаться на те, що роботодавець пропонує їм пройти стажування. Їх цікавить питання, чим відрізняється випробувальний термін від стажування. Стажування проводиться до початку прийому на роботу, а випробування – у процесі роботи. Трудове законодавство визначає стажування як навчання на виробництві. Згідно з законодавством, стажування може бути запропоновано лише особам, які претендують на зайняття

певної посади й потребують практичного досвіду, закріплення теоретичних знань на практиці. Але роботодавці пропонують стажування будь-яким категоріям працівників, незалежно від освіти, досвіду роботи, та на будь-який термін. Молодій особі, яка наймається на роботу слід пам'ятати, що стажування – це навчання, отже, воно може бути платним і безоплатним, може оплачуватися як за рахунок підприємства-роботодавця, так і за рахунок працівника. Практика свідчить, що таке стажування здійснюється на безоплатній основі, тобто працівник під час стажування не одержує заробітної плати. Роботодавці пояснюють це тим, що вони навчають майбутнього працівника, витрачають час найбільш кваліфікованих працівників, і як наслідок несуть збитки. Наслідком такого «стажування», швидше за все, буде відмова у прийнятті на роботу з залучанням на вакантне місце наступного стажера.

Праця без оформлення трудових відносин – це грубе порушення діючого трудового законодавства. Молода особа, яка погоджується працювати без укладання трудового договору, згодна одержувати заробітну платню у конверті, опиняється вкрай у невідгідному становищі.

Наслідками такої згоди є:

- працівник позбавляється гарантованого розміру заробітної плати (у тому числі розміру тарифної ставки або посадового окладу працівника, доплати, надбавки);

- втрата можливості користування державними гарантіями відповідно до чинного законодавства, такими як: державна допомога сім'ям з дітьми, соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, субсидії;

- втрата трудового стажу при розрахунку розміру пенсії;

- відсутність внесків до фондів соціального страхування, що унеможливорює соціальний захист працівників, такі особи втрачають право на отримання гарантованої державою відпустки, своєчасно та не нижче мінімальних гарантій в оплаті праці, на здорові, безпечні умови праці.

Негативні наслідки від такої праці відчують органи місцевого самоврядування, держава в цілому. Не оформлені належним чином трудові відносини призводить до: ненадходження податків до місцевих бюджетів, які б направлялись на добробут громади, на реалізацію програм соціально-економічного розвитку районів, міст;

нестабільності та невпевненості у майбутньому громадян (відсутність належного розміру пенсій, інших соціальних виплат); не наповненню фондів соціального страхування, призводить до надмірного навантаження на них.

Молоді люди, які працюють нелегально, без оформлення трудових відносин, як правило, пояснюють свій вибір тим, що їм потрібно допомогти батькам, оплатити навчання, квартиру та іншими причинами. Однак, заробітна платня, яку вони одержують, не відповідає встановленим нормам, частіше є меншою ніж було запропоновано під час співбесіди або в об'яві, вона нестабільна і залежить від продаж або виробленої продукції. У будь якому разі середня заробітна плата (досить низка чи мінімальна) не відповідає прожитковому рівню і не дозволяє молодій особі відчувати себе впевнено.

У пошуках гідних умов праці молоді люди дуже часто змінюють місце проживання, місце роботи, вони продовжують залежати від допомоги батьків, не мають нормального житла і, коли йдеться про плани на майбутнє, молодь говорить про місяць наперед, адже планувати на довшу перспективу — неможливо за описаних умов праці.

За результатами соціологічного дослідження «Молодь України - 2017» 74,1 % молодих людей хотіли б виїхати зі свого населеного пункту за межі України. Найбільше бажаючих серед української молоді переїхати зі свого населеного пункту до країн Європейського Союзу (45,6 %), до інших країн світу (21,7 %) та до країн СНД (6,8 %). До іншої місцевості в Україні виявила бажання переїхати кожна п'ята молода людина (21,7 %), яка б хотіла змінити місце проживання. Головною причиною еміграції молоді з України є бажання підвищити матеріальний добробут або заробити грошей (54,1 % від тих, хто хотів би емігрувати з України), що є наслідком складної економічної ситуації в країні. Серед інших причин можливої еміграції респонденти називають відсутність можливостей роботи в Україні, порівняно з іншими країнами, відсутність в Україні реальної демократії та законності, бажання працевлаштуватися за кордоном [2, с. 33, 39].

Досвід розвинутих країн світу свідчить, що подолати неформальну зайнятість можливо тільки шляхом формування такого положення, коли як працівники, так і роботодавці будуть зацікавлені здійснювати трудові

відносини у відповідності до законодавства. Здійснити це можливо завдяки встановленню переваг у сфері сплати податків, соціальних внесків, стандартів безпеки, розвитку економічної інфраструктури сприяння підприємництва, впровадженню програм стимулювання і підтримки бізнесу, встановлення стабільних правил регулювання соціально-трудової сфери. Держава повинна забезпечити підтримку тих підприємців, які зацікавлені у впровадженні на своїх підприємствах європейських стандартів якості та соціальної захищеності для виходу на міжнародні ринки. Крім того, не слід забувати і про формування такої системи державної інспекції праці, яка би сприяла подоланню нелегальної зайнятості та корупції.

Список літератури: 1. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді» // Відомості Верховної Ради України. – 1993.- N 16, ст.167. Редакція від 01.01. 2017, підстава – 1774-VIII. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>. 2. Молодь України – 2017 / Результати соціологічного дослідження – Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2017. – 72 с.; 3. Надання послуг особам з числа молоді. Державна

служба зайнятості. Аналітичні та статистичні данні. Режим доступу: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68> 4. Кодекс законів про працю України // Затверджується Законом № 322-VIII від 10.12.71 ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375. Редакція від 11.10 2018, підстава – підстава 2542 – VIII. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

Bibliography (transliterated): 1. Zakon Ukrainy «Pro spriyannia sotsialnomu stanovlenniu ta rozvytku molodi» // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1993.- N 16, st.167. Redaktsiia vid 01.01. 2017, pidstava – 1774-VIII. Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>

2. Molod Ukrainy–2017 Rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennia – Ternopil: TOV «Terno-hraf», 2017. – 72 s.

3. Nadannia posluh osobam z chysla molodi. Derzhavna sluzhba zainiatosti. Analitychni ta statystychni danni. Rezhym dostupu: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68>

4. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy // Zatverdzhuietsia Zakonom № 322-VIII vid 10.12.71 VVR, 1971, dodatok do № 50, st. 375. Redaktsiia vid 11.10 2018, pidstava - 2542 – VIII. Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

НЕФОРМАЛЬНІ ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ ТА ЇХ НАСЛІДКИ ДЛЯ ПРАЦЮЮЧОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Стаття присвячена проблемам молоді України, яка зіткається з небажанням роботодавців оформлювати трудові відносини згідно з законодавством. Автор розглядає причини виникнення нелегальної зайнятості, наводить статистичні данні про стан безробіття серед молоді в Україні. У статті надана характеристика порушень, які найчастіше зустрічаються у цій сфері, аналізуються їх наслідки для молодих людей, котрі працюють з порушення діючого законодавства про працю.

Ключові слова: нелегальна зайнятість, неформальні трудові відносини, безробіття, трудовий договір, випробувальний час, стажування, мінімальна заробітна плата.

НЕФОРМАЛЬНЫЕ ТРУДОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ИХ ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ РАБОТАЮЩЕЙ УКРАИНСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Статья посвящена проблемам молодежи Украины, которые сталкиваются с нежеланием работодателей оформлять трудовые отношения в соответствии с законодательством. Автор рассматривает причины возникновения нелегальной занятости, приводит статистические данные состояния безработицы среди молодежи в Украине. В статье дается характеристика нарушений, которые чаще всего встречаются в этой сфере, анализируются их последствия для молодых людей, которые работают с нарушением действующего законодательства о труде.

Ключевые слова: нелегальная занятость, неформальные трудовые отношения, безработица, трудовой договор, испытательный срок, стажировка, минимальная заработная плата.

INFORMAL LABOR RELATIONS AND THEIR EFFECTS FOR WORKING UKRAINIAN YOUTH

The article is devoted to the problems of the Ukrainian youth, who are faced with the reluctance of employers to arrange employment relations in accordance to the law. The author considers the causes of illegal employment, gives statistical these conditions of unemployment among young people in Ukraine. The article describes the violations that are most often found in this area, analyzes their consequences for young people who work in violation of the current labor legislation.

Keywords: illegal employment, informal labor relations, unemployment, employment contract, trial period, training, minimum wage.

*Петутіна О.О., Міщенко М.М.,
м. Харків, Україна*

ДІАЛОГ КУЛЬТУР: НОВІ НАПРЯМКИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття «діалогу культур» як взаємодії різноманітних культурних сфер та цінностей давно і активно застосовується в дослідженнях з філософії, етики, культурології, літературознавства, мистецтвознавства, педагогіки, історії. При цьому, як справедливо зауважує М. С. Каган, це поняття не є тотожним із «спілкуванням культур», тому що відносини між різними культурами будуються на принципі суб'ектно-об'ектному, монологічному, або суб'ектно-суб'ектному, діалогічному. У першому випадку культура ставиться до іншої виключно утилітарно, як до матеріалу, який так чи інакше нею використовується. Інший варіант – спілкування з культурою як з рівноправною та

рівноцінною, з урахуванням її унікальності. Саме в цьому випадку й виникає діалог культур [2, с. 215].

У його трактуванні завжди існували різні позиції. Одна з них належить Л. М. Баткіну, що свого часу обґрунтував діалогічність ренесансної культури як її унікальної ознаки. Є і така точка зору, що визначає культуру як вічний діалог голосів різних суб'єктів історії. Згідно до неї, життя кожної культури є не чим іншим, ніж її діалогом з іншими культурами (Л. Л. Челідзе). Невірно було б уважати разом з О. Шпенглером і його послідовниками, що унікальність кожного типу культури не дозволяє їй вступати в такий діалог. Бо, як зауважував К. Ясперс, проблема взаєморозуміння, відкритості, діалогу різних культур, народів і релігій – не розкіш, а життєва необхідність. Разом з тим, за думкою М. В. Поповича, про висоту та розвиненість культури можна судити саме по тому наскільки вона здатна сприймати іншу культуру з розумінням її унікального змісту [5, с. 16].

Якщо тип міжособистісного спілкування залежить від того, реальним або уявним є партнер, то відносно культур не має значення, чи вступає дана культура в діалог

з іншою, сучасною, або ж з культурою минулої доби. Відбувається це тому, що стародавня, середньовічна або культура XIX ст. опредмечується в пам'ятниках, які дозволяють вступати з ними в такий же діалог, який ми маємо з добутками сучасної культури XXI ст.

На своєму історичному шляху вітчизняна культура неодноразово витримувала на собі політичний, ідеологічний та моральний тиск з боку держав, у «співдружність» з якими кидала український народ його історична доля. Але майже завжди своєрідна та унікальна українська культура гармонійно вписувалась у культурне середовище іншого народу, жила і функціонувала в ньому, не втрачаючи а ні власної цілісності, а ні історико-типологічної визначеності. При цьому вона щедро ділилася власними культурними надбаннями, розвивалась, переймаючи від інших культур все гуманне, людяне, життєдайне.

Звісно, що духовною основою національної культури є самосвідомість нації, упередметнена в її святинях і національній символіці, мистецтві та науці, філософії, звичаях, святах, традиціях, а також у її духовних почуттях (передусім моральних). Саме вони формують

своєрідне світосприйняття і світовідчуття, нарешті світогляд українців, що кристалізується в народній мудрості.

Сучасний світ, який характеризується стрімким змінами, демонструє як зразки діалогу культур, так і їхніх конфліктів. Україна в цьому випадку не є виключенням: в її сьогочасному культурному житті можна виявити всі класичні види конфліктів культур, що аналізуються фахівцями, – аномію (Е. Дюркгейм), культурне відставання (У. Огборн), негатив чужосторонніх впливів (Б. Маліновський). Аномія – порушення сутнісної цілісності культури в зв'язку з відсутністю чітко сформульованої культурної політики держави – стала однією з причин анексії Криму та війни на Донбасі. Разом з тим її прояви пов'язані із зростанням злочинності, нестійкістю релігійних та сімейних цінностей, збільшенням числа розлучень тощо. Культурне відставання пов'язане з тим, що зміни в матеріальному житті суспільства випереджають трансформацію нематеріальної культури (перш за все новації у вітчизняному законодавстві та нові форми поведінки населення). Про третій різновид культурного

конфлікту, викликаного пануванням чужої культури, навіть говорити не приходиться.

Актуалізація розмови про діалог культур сьогодні пов'язана з глобалізаційними процесами ХХІ ст. і новими вимірами співіснування різних культурних світів. Проблема збереження культурних цінностей та трансляції їх в майбутнє отримує нове звучання через багаторівневу систему культурних взаємодій, що великою мірою демонструє своє існування в мережі Інтернет.

Бурхливий розвиток та пришвидшений темп життя сучасного світу вимагають уваги не стільки до історичних співвідношень, скільки до міжкультурних взаємодій інформаційного суспільства сьогодні. При культурному діалозі змінюються культурні патерни, соціальні взаємодії, світогляд, моральні норми. Це – найголовніша відмінність діалогу культур від просто економічної чи політичної співпраці.

Культурний взаємообмін можливий як на особистісному рівні з подальшою зміною цінностей чи поведінки, так і на цивілізаційному, національному, коли йде суттєва зміна самоусвідомлення і орієнтирів розвитку на майбутнє цілої спільноти людей. Жодна з країн світу в

тій чи іншій мірі є залученою до культурних взаємодій. Суттєві зміни в формах культурної динаміки відбуваються як на особистісному рівні, так і на рівні субкультур в межах одного суспільства. Глобалізація з її відкритими кордонами до спілкування і взаємодії з одного боку, та Інтернет з безмежною можливістю комунікацій з іншими людьми – країнами – культурами змінюються на культурну глокалізацію, що символізує культурне життя в певному місці, а зовсім не у планетарному глобалізаційному масштабі. І цей топос не географічний, це – віртуальне місце зустрічі, обміну думками, цінностями в групі, на сторінці в соціальних мережах чи сайті. Сучасний культурний простір великою мірою твориться в віртуальності.

Діалог культур як взаємодія учасників різних глокальних культур – це взаємодія груп людей зі спільними цінностями, інтересами та ідентичністю, незалежно від географічного місця перебування чи національної приналежності. Аналітичні інструменти їх досліджень змінюються з урахуванням цих умов. Трансформуються і культурні патерни – форми соціальної

організації, моделі поведінки і ціннісні орієнтації, форми культурної творчості, спосіб життя.

Істотних змін потерпає і поняття акультурації. Знайомство з іншою культурою – це завжди нові можливості для розвитку, запозичення нових зразків, переосмислення художніх норм чи цінностей моралі. Акультурація сьогодні це не асиміляція, а синтез культурних традицій та зміна культурних патернів. Серед трьох можливих варіантів культурної взаємодії – домінування однієї культури над іншою, синтезу культурних надбань та створення на цій основі нової культури чи культурного діалогу із збереженням обох культур – актуальним є останній, третій варіант. Він і забезпечується окремими індивідами як носіями тієї чи іншої культури на рівні глокалізованих культур.

Одним із найважливіших каналів міжкультурної комунікації було і залишається мистецтво. Сучасні технології дозволяють долучитися до будь-яких художніх взірців шляхом віртуальних екскурсій, події міжнародних аукціонів та виставок – вони миттєво стають надбанням публіки, іноді навіть можлива онлайн-присутність на тому чи іншому культурному заході.

На часі залишається і проблема толерантності. Ксенофобія, расизм, шовінізм, так само як і агресія через світоглядні, релігійні, смакові вподобання є недопустимими. Онлайн спілкування в Інтернеті чи в соціальних мережах диктує свої правила поведінки і санкції для тих, хто їх не притримується.

Для України сьогодні важливо бути не стільки культурним об'єктом, що приймає та запозичує культурні цінності, а й культурним суб'єктом. Це можливо не лише шляхом загальнодержавної культурної політики, а й розповсюдженням української національної культури кожним українцем як її носієм. Відчуття самоідентичності та патріотичного виховання є тут провідними. Презентація унікальності вітчизняної культури є важливою і в контактах в Інтернеті через окремих її носіїв. Таким чином співпадають декілька рівнів культурного взаємовпливу і взаємодії. Локальне і глобальне не виключають одне одного.

Діалог культур особливо актуальний у підготовці сучасних фахівців закладами вищої освіти України. Він дозволяє поєднати у свідомості та поведінці студентів різноманітні культури, а також внести зміни в систему

їхніх ціннісних орієнтацій. Діалог при цьому розглядається не тільки як евристичний прийом засвоєння гуманітарних, фундаментальних і професійних знань, а передусім як фактор, що визначає суть і сенс навчального процесу. Не випадково останнім часом все частіше застосовуються поняття «полікультурної освіти», ознаками та задачами якої є:

– застосування різноманітних, передусім гуманітарних, знань для визначення життєвих цілей, пріоритетів, творчої спрямованості, самореалізації студентів, їхньої інтеграції у світову культуру;

– формування на основі культурологічних знань гуманістичного світогляду, активної життєвої позиції, моральних принципів і якостей, перш за все патріотизму, гідності, людяності, милосердя, оптимізму, відповідальності, почуття нового тощо;

– поєднання фахової підготовки з опануванням цінностей світової та вітчизняної культури, здатність використовувати ці знання для рішення професійних задач;

– адаптованість до полікультурного середовища; вміння орієнтуватися в інформаційному потоці глобалізованого світу, висловлювати і обґрунтовувати

особисте ставлення до подій сучасного політичного, економічного та культурного життя;

– здатність орієнтуватися у світі зарубіжної та вітчизняної художньої культури, інтерпретувати і оцінювати визначні мистецькі твори, готовність до художнього самовираження у сфері дозвілля;

– засвоєння знань про розвиток еміграційної української культури, духовного життя української діаспори;

– формування уявлень про різноманіття культур й виховання позитивного ставлення до етнокультурних особливостей; розвиток навичок взаємодії та співпраці з представниками різних культур;

– виховання толерантного й шанобливого ставлення до духовних цінностей інших культур в процесі формування таких моральних принципів та якостей, як гуманізм, доброзичливість, відкритість; розвиток навичок ефективного діалогу з іноземними студентами, представниками різних віросповідань та релігійних організацій.

Діалог культур виступає способом збереження цілісності цивілізації як унікального витвору історії. Людство пройшло тисячолітніми тернистими шляхами зіткнення культур, кривавих воїн, людських жертв і нескінченних

руйнацій матеріальних і духовних цінностей, перш ніж досягнути животворну силу «величі людини і людяності» (Т. Г. Шевченко).

Культурні досягнення народів не суперечать одне одному, а навпаки – поповнюють скарбницю світової культури новими надбаннями. Діалог культур є могутнім джерелом їхнього розвитку, інтеграції світової цілісності. Він знімає напруженість у суспільстві, створює обстановку довіри та взаємної поваги. Діалог культур – найбільш сприятлива основа для розвитку міжетнічних, міжнаціональних відносин. Разом з тим він має великі перспективи у практиці сучасної вищої школи, бо сприяє розвитку духовності майбутніх фахівців.

Список літератури: 1. *Библер В. С.* Культура. Диалог культур (опыт определения) / В. С. Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 31-42. 2. *Каган М. С.* Мир общения: Проблема межсубъектных отношений. – М., 1988. – 319 с. 3. *Меликов И. М., Гезалов А. А.* Диалог культур и культура диалога: концептуальные основы / И. М. Мелихов, А. А. Гезалов // Вопросы Философии. – 2014. – № 12. – С. 24-35. 4. *Олійник О.*

М. Глокалізація як діалектична єдність глобалізації та локалізації / О. М. Олійник // Гілея : наук. віс.: зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 24. – С. 167-173. 5. Попович М. В. Понимание как логико-гносеологическая проблема // Понимание как логико-гносеологическая проблема. – К., 1982.

Bibliography (transliterated): 1. Bibler V. S. Kultura. Dialog kultur (opyt opredele-nija) / V. S. Bibler // Voprosy filosofii. – 1989. – № 6. – S. 31-42. 2. Kagan M. S. Mir obshhenja: Problema mezhsob#ektnyh otnoshenij. – M., 1988. – 319 s. 3. Melikov I. M., Gezalov A.A. Dialog kul'tur i kul'tura dialoga: konceptual'nye osnovy / I. M. Melihov, A.A. Gezalov // Voprosy Filosofii. – 2014. – № 12. – S.24-35. 4. Olijnik O. M. Glokalizacija jak dialektichna ednist' globalizacii ta lokalizacii / O. M. Olijnik // Gileja : nauk. vis.: zb. nauk. pr. – K., 2009. – Vip. 24. – S. 167-173. 5. Popovich M. V. Ponimanie kak logiko-gnoseologicheskaja problema // Ponimanie kak logiko-gnoseologicheskaja problema. – K., 1982.

ДІАЛОГ КУЛЬТУР: НОВІ НАПРЯМКИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена одній з найактуальніших глобальних проблем сучасної цивілізації – діалогу культур. Аналізуються як зразки діалогу культур в сучасному інформаційному суспільстві, так і їх конфліктів. Актуальність теми пов'язана з глобалізаційними процесами у ХХІ ст., новими вимірами співіснування різних культурних світів. Збереження культурних цінностей та трансляція їх в майбутнє отримує нове звучання через багаторівневу систему культурних взаємодій, що демонструють своє існування в мережі Інтернет. Особливий акцент зроблено на актуальності діалогу культур у розвитку духовності студентів.

Ключові слова: діалог культур, глобалізація, культурні патерни, культурна глокалізація, акультурація, міжкультурна комунікація, полікультурна освіта.

DIALOGUE OF CULTURE: NEW RESEARCH AREAS AND TOOLS OF THE STUDY

The paper deals with dialogue of cultures. It is one of the central topics of modern civilization. Examples and conflicts of the dialogue of cultures is considered within the boundaries of modern information society. It is also associated with globalization processes in the 21st century and new dimensions of the coexistence of different cultural worlds. The problem of preserving cultural values and translating them into the future gets a new meaning in the field of social networking sites. Another value of the dialogue of cultures is development of students' spirituality.

Key words: dialogue of cultures, globalization, cultural patterns, cul-culture globalization, acculturation, intercultural communication, multicultural education.

ДИАЛОГ КУЛЬТУР: НОВЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ИНСТРУМЕНТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Статья посвящена одной из наиболее актуальных глобальных проблем современной цивилизации – диалогу культур. Анализируются как образцы диалога культур в современном информационном обществе, так и их конфликты. Актуальность темы связана с глобализационными процессами в XXI ст., новыми измерениями сосуществования разных культурных миров. Сохранение культурных ценностей и транслирования их в будущее получают новое звучание через многоуровневую систему культурных взаимодействий, которые демонстрируют свое существование в сети Интернет. Особый акцент сделан на актуальности диалога культур в развитии духовности студентов.

Ключевые слова: диалог культур, глобализация, культурные паттерны, культурная глокализация, акультурация, межкультурная коммуникация, поликультурное образование.

*Писарська Н.В.,
Харків, Україна*

ВИГОТОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ НА ХАРКІВСЬКОМУ ТРАКТОРНОМУ ЗАВОДІ

Харків відомий як промислове місто, де зосереджено низку підприємств з виготовлення різного типу техніки. Харківський тракторний завод (ХТЗ) також має світову славу, насамперед як такий, що виготовив більш, ніж два з половиною мільйони колісних та гусеничних тракторів різних класів. Значно менше відома діяльність заводу з розробки та випуску швидкохідних гусеничних, у тому числі військових, машин.

Уперше на ХТЗ спеціальну техніку почали виготовляти у 1941 р., оскільки потреби армії швидко зростали у зв'язку із початком війни. 20 липня цього року вийшла постанова Державного Комітету Оборони «Про екранування легких танків і бронювання тракторів», відповідно до якої КБ Наукового автотракторного

інституту (м. Москва) із залученням відділу головного конструктора ХТЗ здійснили розробку броньованого трактора Т-16 (ХТЗ-16). Машина являла собою посилене шасі трактора СТЗ-3 з гусеницями тягача СТЗ-5 та повністю броньованим корпусом, у нерухомій кормовій рубці якого встановлено 45-мм танкову гармату та кулемет ДТ. До завершення евакуації ХТЗ (жовтень 1941 року) було випущено 50–60 бронетракторів, які взяли участь в обороні Харкова. У серпні 1941 року завод повинен був розпочати випуск більш досконалої бронемашини – легкого танка Т-60, розробленого КБ Горьківського автозаводу (головний конструктор М. О. Астров), але вдалося це здійснити після евакуації підприємства з Харкова [1, с. 209].

У роки Великої Вітчизняної війни керівний склад і робітники ХТЗ брали активну участь у випуску техніки для армії: танків Т-34 на заводах № 76 (м. Нижній Тагіл) і Сталінградському тракторному; танків КВ на Челябінському тракторному заводі; танкових двигунів В-2 на заводах № 77 (м. Барнаул), № 76 (м. Свердловськ) та Сталінградському тракторному; згаданих раніше танків Т-60 на заводі № 264 (м. Сталінград). Після повернення

підприємства з евакуації, відтворення виробничих потужностей з випуску тракторів, у 1947 році було організоване окреме КБ (ОКБ) для розробки армійських швидкохідних гусеничних машин. З 1948–1950 років створено легкий артилерійський тягач АТ-Л. Виготовлені зразки пройшли державні випробування у 1950–1952 роках, а протягом 1953–1954 років у експериментальному цеху випустили дослідну партію цих виробів. Інтенсифікації робіт з цього напрямку сприяла постанова Уряду про створення на ХТЗ потужностей з виробництва АТ-Л і формування у 1954 році головного спеціалізованого КБ (ГСКБ). У серпні 1955 року завод розпочав серійний випуск машин, який тривав до 1967 року в декількох модифікаціях. АТ-Л був схвально сприйнятий в армії та народному господарстві. Широке застосування в тягачі недорогих автомобільних агрегатів, конструктивна простота, надійність та зручність експлуатації у поєднанні з високими технічними характеристиками визначали риси створеної на ХТЗ спецтехніки на багато років уперед [2, с. 26; 3, с. 62–69, 96, 99–101].

Наприкінці 1950-х років був розроблений плаваючий гусеничний транспортер-снігоболотохід ГТ-Т (виріб 21) з

колісно-лижним причепом КЛП-2. Після успішних випробувань машини, її було передано для серійного виробництва на Рубцовський машинобудівний завод, де до сьогодні випускаються модифікації ГТ-Т [4, с. 26].

Тягач АТ-Л Транспортер-снігоболотохід ГТ-Т 4 У 1960 році ГСКБ було перетворено у відділ головного конструктора ХТЗ з тягачів (ВГК-Т). Останній розгорнув роботи з проектування нових машин для Радянської Армії, які могли б успішно буксирувати гармати та перевозити їх розрахунки в бойових умовах. Під час розробки виробу було акцентовано увагу на можливість створення широкого спектру машин з уніфікованими двигуном, шасі (трансмсія, ходова частина, механізми керування) тощо. Засновником сімейства машин став плаваючий легкий багатоцільовий транспортер-тягач, який виконано в броньованому (МТ-ЛБ) і неброньованому (МТ-Л) варіантах. Розпочато виробництво МТ-ЛБ у 1964 році, його модифікації вироблялись і виробляються до сьогодні на ХТЗ та інших підприємствах. Завдяки раціональним рішенням з компонування та високим тактико-технічним характеристикам, які й на зараз є сучасними, шасі МТ-ЛБ стало базою для створення у 60-х – 90-х роках ХХ

сторіччя одного з найбільших у світі сімейств військових гусеничних машин, зокрема: - МТ-ЛБВ і МТ-ЛБВМ – снігоболотохідні варіанти з більш широкими гусеницями, що дало змогу зменшити середній тиск на ґрунт до 27 кПа; - МТП-ЛБ – машина технічної допомоги; - ТТ-ЛБ – шасі радіолокаційної станції «СНАР-10» розвідки та визначення місця позицій артилерії супротивника, яка стріляє; - 9А34 (9А35) – самохідний зенітний ракетний комплекс ближньої дії «Стріла-10»; - 9П-149 самохідний протитанковий ракетний комплекс «Штурм-С»; - «Кашалот» - машина радіаційної та хімічної розвідки; - МТ-ЛБу – подальший розвиток МТ-ЛБ. Виріб має більш високий та довгий корпус та, відповідно, збільшену на один каток на борт ходову частину. На базі МТ-ЛБу створено більш ніж п'ятдесят комплексів озброєння та техніки: Броньований транспортер-тягач МТ-ЛБ 5 - 2С1 «Гвоздика» – 122-мм самохідна артилерійська установка; - 1Л219 «Зоопарк-1» – багатофункціональний радіолокаційний комплекс розвідки позицій ракет і артилерії; - командно-штабна машина; - 1В13 (1В14, 1В15, 1В16) – машини комплексу управління вогнем самохідної артилерії; - рухомі пункти розвідки та управління підрозділами протиповітряної оборони

мотострілецьких і танкових полків; - 9С737 «Ранжир» – уніфікований батарейний командирський пункт протиповітряної оборони сухопутних військ; - УР-77 «Метеорит» – установка розмінування; - ХТЗ-10НК – транспортер-снігоболотохід для виконання транспортних та спеціальних робіт (залежно від змонтованого обладнання) в умовах бездоріжжя (громадянський аналог МТ-ЛБу) [1, с. 95–97, 473; 4, с. 427–428, 440–444, 451–453; 5, с. 339–343; 6, с. 302–303].

Створення та розвиток спеціального виробництва на ХТЗ потребували підготовки кадрів з розрахунку, конструювання, випробування, технології виготовлення військових машин, а також спеціалістів з наукового супроводу 8 робіт. Одним з потужних центрів з підготовки інженерів є ХІІ, створений у 1885 році як Харківський практичний технологічний інститут (ХТІ). У 1930 році відкрито кафедру тракторобудування, багато випускників якої спрямовувалось на ХТЗ. Фахівців з військових гусеничних і колісних машин на теренах СРСР у той час випускали МВТУ, Ленінградський та Челябінський політехнічні інститути. У зв'язку з необхідністю підготовки спеціалістів з даного напрямку у Харкові, з 1952

року на кафедрі тракторобудування ХПІ розпочато навчання за спеціальністю «Колісні та гусеничні машини». З 1972 року підготовка за цим фахом ведеться на новоствореній у ХПІ кафедрі колісних та гусеничних машин (КГМ), яка повинна була забезпечити інженерними кадрами насамперед підприємства України відповідно профілю: Завод ім. Малишева, КБ ім. О. О. Морозова, ХТЗ, Кременчуцький автомобільний завод, Крюковський вагонобудівний завод, ремонтні підприємства галузі [7, с. 135 – 136].

Зараз над створенням техніки працюють конструктори високої кваліфікації, щоправда, попит на таку техніку значно зменшився. Це, у свою чергу викликало проблеми з працевлаштуванням талановитих інженерів-конструкторів.

Список літератури: 1. Карпенко А. В. Обозрение отечественной бронетанковой техники (1905–1995 гг.) / Карпенко А. В. – СПб. : Невский Бастион, 1996. – 480 с. 2. Тодоров П. П. Харьковський тракторний – полвека в оборонке / П. П. Тодоров, Е. П. Пономарев / Военный парад. – 1998. – № 6. – С. 26 – 28. 3. Харківський

тракторний завод імені С. Орджонікідзе. (Сторінки історії) / [авт. тексту В.В. Біблик]. – Х. : Прапор, 2008. – 260 с. 4. Бронетехніка ХХ века : танки, САУ, военные машины / сост. : Р. Исмагилов, Г. Корнюхин, Д. Марченко, Б. Проказов. – Смоленск : Русич, 2006. – 560 с. 5. Шунков В. Н. Бронетехника / В. Н Шунков – Минск : Попурри, 2000. – 448 с. 6. Александров Е. Е. Быстроходные гусеничные и армейские колесные машины : краткая история развития. / Е. Е. Александров, В. В. Епифанов. – Х. : НТУ «ХПИ», 2001. – 176 с. 7. Історія танкобудування України. Персоналії : навч. посіб. / [Александров Є. Є., Александрова І. Є., Бесов Л. М., Климов В. Ф., Лісачук Г. В.]. – Х. : НТУ «ХПИ», 2007. – 200 с.

Bibliography (transliterated): 1. Karpenko, A.V. (1996). *Obozrenie otechestvennoj bronetankovoj tekhniki (1905 – 1995) [Inspection of domestic armored vehicles (1905 – 1995)]* / SPb : Nevsky Bastion. 2. Todorov, P.P., & Ponomarov Ye.P. (1998). *Kharkovskiy traktorniy – polveka v oboronke [Kharkov Tractor – half a century in the defense]*. *Voennyj parad – Military parade*, 6, 26-28. 3. Biblyk, V.V. (2008). *Kharkivskii traktornii zavod imeni S. Ordzhonikidze (storinky istorii) [Kharkiv tractor plant named*

after S. Ordzhonikidze (pages of history)]. – Kharkiv: Prapor [in Ukrainian]. 4. Ismagilov, R., Korniuukhin, G., Marchenko, D., Prokazov B. (2006), *Bronetekhnika XX veka : tanki, SAU, voenye mashini [Armored vehicles of the twentieth century: tanks, SPAI and military vehicles]*. Smolensk: Rusich [in Russian] 5. Shunkov, V.N. (2000). *Bronetekhnika [Armored vehicles]*. Minsk: Poppuri [in Belarus]. 6. Aleksandrov, Ye.Ye., Yepifanov V.V. (2001). *Bistrokhodnyie gusenichnyie I armeiskyie kolesnyie mashiny : kratkaya istoriya razvitiya [High-speed tracked and army wheeled vehicles: a brief history of development]*. Kharkiv: NTU «KhPI» [in Ukrainian]. 7. Aleksandrov, Ye.Ye., Aleksandrova, I.Ye., Besov, L.M., Klimov V.F., & Lisachuk, G.V. (2007). *Istorija tankobuduvannja v Ukrajinі. Personaliji [History of tank construction in Ukraine. Persons]*. Kharkiv: NTU «KhPI» [in Ukrainian].

Писарська Н.В.

ВИГОТОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ НА
ХАРКІВСЬКОМУ ТРАКТОРНОМУ ЗАВОДІ

Стаття присвячена виробництву спеціальної техніки на Харківському тракторному заводі ім. С.Орджонікідзе, діяльності конструкторських бюро з розробки такого виду техніки. Також розповідається про підготовку кадрів і відомих конструкторів тягачів.

Ключові слова: Харківський тракторний завод, спеціальна техніка, танк, тягач, Харківський політехнічний інститут, конструкторське бюро.

Pysarska N.V.

MANUFACTURING OF SPECIAL EQUIPMENT ON KHARKIV TRACTOR PLANT

The article is devoted to production of special equipment at the Kharkov Tractor Plant. Ordzhonikidze, activity design bureaus to develop this type of technology. Also describes the training and well-known designers tractors.

Keywords: Kharkiv tractor factory, special technique, tank, tractor, Kharkiv Polytechnic Institute, design bureau.

Писарская Н.В.

ИЗГОТОВЛЕНИЕ СПЕЦИАЛЬНОЙ ТЕХНИКИ НА ХАРЬКОВСКОМ ТРАКТОРНОМ ЗАВОДЕ

Статья посвящена производству специальной техники на Харьковском тракторном заводе им. С.Орджоникидзе, деятельности конструкторских бюро по разработке такого вида техники. Также рассказывается о подготовке кадров и известных конструкторах тягачей.

Ключевые слова: Харьковский тракторный завод, специальная техника, танк, тягач, Харьковский политехнический институт, конструкторское бюро.

*Тарабан Ю.В.,
м. Суми, Україна*

ТОЛЕДСЬКІ ПРИНЦИПИ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА ВИКЛАДАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ДИСЦИПЛІН У ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Актуальність дослідження. Після тривалого періоду панування ідей секуляризації та приватності особистої релігійності чи нерелігійності, початок нового тисячоліття ознаменувався поверненням релігії до публічної сфери життя. Суспільно-політичні події кінця ХХ – початку ХХІ ст. викликали значний інтерес до викладання у різнорівневих закладах освіти (ЗО) навчальних предметів релігійного спрямування.

Сучасні системоутворюючі складові державної політики європейських країн у сфері вивчення релігії, спрямовані на визначення місця та ролі віри, релігійної освіти, морально-етичних принципів, дали поштовх для переосмислення існуючих наукових концепцій,

формулювання нових концептуальних засад викладання релігійних дисциплін у закладах освіти. Суспільне обговорення, співставлення точок зору провідних науковців, політиків та релігійних діячів з вищезазначених питань дозволили сформулювати основні положення «Толедських керівних принципів викладання питань релігії та віри у державних школах» (Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools).

Перспектива запозичення та впровадження унікального досвіду європейського шкільництва у сфері релігійної та теологічної освіти в українській освітній простір є актуальною в умовах євроінтеграції нашої держави.

Актуальність вивчення європейського досвіду підтверджується тим, що у вітчизняному педагогічному середовищі продовжуються дискусії щодо організації, змістового наповнення, кадрової підготовки викладачів релігійних дисциплін та фахівців у галузі публічної теології тощо.

Усе вищезазначене зумовило вибір тематики нашого дослідження і зумовило його **мету** – розкрити сутність «Толедських керівних принципів викладання

питань релігії та віри у державних школах» як концептуальної основи вивчення релігійних дисциплін у європейських закладах освіти.

Основні положення наукової розвідки.

На початку 2000-х років суспільство отримало запит на формування основ нової освітньої політики, яка б передбачала створення нормативної бази та основоположних методологічних принципів розвитку шкільництва в умовах, що визначаються не тільки як суспільство знань (knowledge society), але й як суспільство ризику (risk society).

Важливим чинником, що зумовлює суспільні запити у сфері освіти, стало значне збільшення у Європі кількості мігрантів, що є носіями неєвропейської ідентичності та ментальності, конфлікти на міжетнічному та міжрелігійному підґрунті визначили необхідність у формуванні толерантності та поваги до представників іншої культурно-історичної ідентичності, присутності релігії у сфері сучасної освіти та виховання.

Отже, актуалізація вироблення нової європейської політики у сфері освіти зумовлена, насамперед, такими ризиками:

1. Зростанням міграційних процесів, які стосуються майже усіх країн сучасної Європи та у переважній більшості сприймаються її громадянами негативно.

2. Загрозою релігійного екстремізму та формуванням моделей суспільної поведінки по відношенню до представників нетрадиційних для Європи культурно-історичних традицій, що містять у собі деструктивні ідеології.

3. Наслідками терористичної атаки релігійних радикалів 11 вересня 2001 року у США.

Саме у такий складний час було розпочато роботу над новою концепцією релігійної освіти. Урядові та неурядові організації, міжнародні інститути з прав людини, культурної взаємодії та демократичного розвитку залучили експертів, перед якими були поставлені завдання виробити концептуальні та нормативні засади, які б дозволили спрямувати діяльність в освітній сфері у галузі вивчення релігії.

Роботу експертної групи, що працювала протягом 2007 року в Бюро з демократичних інститутів та прав людини при ОБСЄ, до якої увійшли провідні фахівці під

співголозуванням проф. Кола Дурема (США) та проф. Сільвіо Феррарі (Італія), було завершено, а результати оприлюднено. Підсумковий документ отримав назву «Толедські керівні принципи викладання питань релігії та віри у державних школах». Основними було визначено такі принципи:

- використання наукових методів викладання релігійних знань;
- повага до прав людини і громадянських цінностей;
- спеціальна підготовка викладачів відповідно до ідей релігійної свободи;
- співпраця з релігійними організаціями;
- увага до місцевих проявів релігійного і світського плюралізму [10].

У документі було розглянуто правові питання, пов'язані з викладанням релігій, навчальні програми і методи викладання, запропоновано організаційні та змістові засади підготовки вчителів релігії тощо.

В основу «Толедських принципів» було взято вирішення двох базових завдань:

1. Викладання релігії повинно бути організовано так, щоб зберегти право кожної людини на свободу совісті та віросповідання.

2. Вивчення релігій та світоглядних переконань повинно допомогти подолати негативні стереотипи, що заважають суспільній консолідації [10].

Загалом «Толедські принципи», за думкою їх авторів, покликані сприяти «кращому розумінню конфесійного різноманіття сучасного світу та місця релігії в публічному просторі» [10]. Ми погоджуємось із думкою авторів, які обґрунтовано вважають, що більшість конфліктів на релігійному ґрунті є наслідком невірного розуміння переконань опонентів, неповаги до їх світоглядних позицій.

Філософська та педагогічна концепція, що викладена у «Толедських принципах», викликала низку дискусій в середовищі експертів та практиків релігійної освіти. Важливі аспекти розглядуваної проблеми проаналізовано у працях таких науковців та практиків релігійної освіти, як Б. Грелл (B. Grelle) [5], А. Дінхейм (A. Dinham) [3], Р. Джексон (R. Jackson) [6], А. Ожиганова [1], Д. Шмоніна [2].

Зокрема, На думку А. Ожиганової [1], дискусії навколо «Толедських принципів» зосереджені на вирішенні таких проблем:

- **невміння говорити про релігію.** Як вважає професор Лондонського університету А. Дінхейм, слід виховувати «релігійну грамотність, яка визнає новий релігійний ландшафт та має відношення до усіх нас, незалежно від нашої власної релігійної позиції» [3];

- **вибір способу формування компетентностей у сфері релігії.** Американський дослідник Б. Грелл звертає увагу на те, що релігії у процесі викладання постають як незмінні системи: «Замість живої сучасної складної традиції учні бачать лише моментальний знімок, зроблений у визначений час і у визначеному місці – зазвичай дуже давно» [5]. Прихильники цього підходу трактують «Толедські принципи» як відмову від розуміння та викладання релігії як історичної традиції, водночас вважають викладання способом формування ідентичності, вірного розуміння та відношення до релігій, які є частиною соціального простору сучасної людини [5];

- **проблема ідентичності.** Навчальний процес поєднує ідентичність вчителя, ідентичність автора

навчальних посібників, ідентичність учня та батьків. При цьому держава у концептуальних засадах своєї освітньої політики має створити конструктивну атмосферу взаємодії та співробітництва усіх зазначених суб'єктів, зосередившись на «єднанні через відмінності», що докорінним чином відрізняє викладання релігії від інших навчальних предметів [3];

- **проблема нейтральності.** «Голедські принципи» означають викладання, що не містить жодних суджень оціночного характеру по відношенню до того чи іншого твердження релігійного характеру, правомірності або справедливості того чи іншого погляду. Причому, на думку авторів «Голедських принципів», нейтральність повинна розповсюджуватись не лише на програму, а й на особистість учителя: у процесі навчання вчитель пропонує до розгляду різні (іноді протилежні) точки зору на ту чи іншу проблему релігійного характеру, утримуючись від формулювання власної світоглядної позиції [10].

Як зазначає Ожиганова А., останнім часом проблематика викладання релігії у школі, підготовки фахівців даної галузі, а також кадрового забезпечення цього процесу, набула масштабів глобальної. Про це свідчать тематики

чотирьох секцій конгресу Міжнародної спілки соціологів релігії (ISSR), що відбулися у 2017 році [8]. Фахівці з Європи, США, Канади, Австралії, Африки, Індії, Ізраїлю провели ґрунтовне обговорення проблеми релігійної освіти у сучасній світській школі, внесок релігійної освіти в соціальну інтеграцію, у боротьбу з релігійним екстремізмом та зменшення конфліктів на релігійному підґрунті, діяльності священнослужителів у світській школі та інші [1].

Вважаємо, що і надалі педагогічна спільнота спрямовує свої зусилля у напрямі подолання протиставлення світських та релігійних підходів у формуванні спільних цінностей, які могли б стати основою соціальної консолідації, заснованої на взаємоповазі та відповідальності.

Висновки. «Толедські керівні принципи викладання питань релігії та віри у державних школах» стали новою концептуальною основою розуміння місця та ролі релігійної освіти у сучасній європейській державній школі, методологічною базою для організації практичної роботи з викладання релігії у школі.

«Толедський процес» став початком системної роботи: зустрічі експертних груп відбулися у Бухаресті та Відні. Країнам-учасникам ОБСЄ (усього 57 країн) рекомендовано

згаданий документ до застосування в якості базового для викладання релігії у державних школах [<http://forb.by/node/500>].

Україна, яка поступово стає частиною європейського освітнього простору, повинна виробити власну політику у галузі релігійної освіти. Тому дослідження нормативних засад і досвіду роботи європейських освітньої та релігійної спільнот у цій сфері є надзвичайно важливими для отримання позитивних результатів організації вивчення релігії в школах України.

Список літератури: 1. *Ожиганова А.* Преподавание религии в школе: поиски нейтральности и «культурные войны». Вводная статья // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. 2017. № 4. С. 7-29. 2. *Шмонин Д.* «Толедские принципы» и теология в школе // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. 2017. №4. С. 72–88. DOI: <http://doi.org/10.22394/2073-7203-2017-35-4-72-88> 3. *Dinham, A.* (2015) “Public Religion in an Age of Ambivalence: Recovering Religious Literacy after a Century of Secularism”, in L.G. Beaman, L. Van Arragon (eds.) , Issues in Religion and Education. Whose Religion? International Studies in Religion and

Society. Volume 25. Leiden, Boston: Brill. 4. *Gravel, St.* (2015) “Impartiality of Teachers in Quebec’s Non-Denominational Ethics and Religious Culture Program”, in L.G. Beaman, L. Van Arragon (eds), *Issues in Religion and Education. Whose Religion? International Studies in Religion and Society. Volume 25*, pp. 367-388. Leiden, Boston: Brill. 5. *Grelle, B.* (2015) “Neutrality in Public School Religion Education: Theory and Politics”, in L.G. Beaman, L. Van Arragon (eds.), *Issues in Religion and Education. Whose Religion? International Studies in Religion and Society. Volume 25*. Leiden, Boston: Brill. 6. *Jackson, R.* (2014) Signposts – Policy and Practice for Teaching about Religions and Non-Religious Worldviews in Intercultural Education. Council of Europe. 7. *Jensen, T.* (200) “RS based RE in Public Schools: A Must for a Secular State”, *Numen* 55: 123-150. 8. Religion, Cooperation and Conflict in Diverse Societies (2017) Program of the 34th ISSR Conference, 4-7 July, Lausanne. 9. Teaching Religion in in a Multicultural European Society website [<https://www.tres-network.eu/about-tres/>, accessed on 20.11.2017] 10. Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools [Electronical resource]. — Mode of access: www.osce.org/odihr. — Date of access: 10.11.2008.

Ткаченко С.С., Гутник М.В., Радогуз С.А.

Харків, Україна

НАУКОВИЙ ДОРОБОК СЕРГІЯ ФЕОФАНОВИЧА ВЕСЕЛОВСЬКОГО В АГРОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

Важливою потребою сьогодення є дослідження матеріалів про видатних представників української науки, що дає можливість об'єктивно і всебічно оцінити їхні досягнення, зокрема внесок у становлення і розвиток вітчизняної агрономічної дослідної справи. Не всі сприйняли кардинальні зміни, що сталися в країні у перших десятиріччях ХХ ст. Значний інтерес представляє наукова спадщина українських вчених, які після революційних подій 1917–1920 рр. змушені були виїхати з країни. Професор С.Ф. Веселовський був людиною своєї епохи – часу гострих соціальних протиріч, який чимало зробив для успішного розвитку сільського господарства в українських землях.

Мало хто з пересічних громадян сучасної України знайомий із життям та діяльністю С.Ф. Веселовського. Більшість знає його як ректора Київського політехнічного інституту, проте внесок професора С.Ф. Веселовського у розвиток аграрної науки 20-х рр. ХХ ст. замовчувався.

Метою статті є висвітлення основних етапів життя та науковий внесок професора С.Ф. Веселовського у розвиток української сільськогосподарської науки.

С.Ф. Веселовський народився в 1880 р. в с. Кузьмин Старокостянтинівського повіту Волинської губернії (сьогодні Красилівський район Хмельницької області України). Батько до 1907 р. займався закладанням перших споживчих кооперативів по Проскурівщині. По закінченню середньої школи Сергій Феофанович вступив до Санкт-Петербурзького університету. Протягом навчання був активним учасником студентського руху, а також членом українського товариства. У 1910 р. та 1911 р. був осуджений Царським окружним судом за читання творів А. Франса та Л. Українки у літературному кружку, що було сприйнято як порушення громадського спокою та антирелігійні заклики. У 1911 р. брав участь у страйках Вищих шкіл, був засуджений на шість місяців у

Лук'янівській каторжній в'язниці. У 1914 р. став одним із ініціаторів заснування на Шулявці робітничого споживчого товариства «Жизнь» [1, арк. 130, 130 зв].

Повернувшись до Києва у 1915–1916 рр. був стипендіатом з утриманням при кафедрі сільськогосподарської економії та статистики Київського політехнічного інституту. У цей же час брав активну участь у Агрономічному гуртку, пізніше очолював його. Восени 1916 р. здобув право на викладання у вищій школі. Йому було доручено читання лекцій за темою «Від бюджетних обслідувань до рахівничої статистики» [2, с. 280, 281].

З грудня 1916 р. і до початку 1918 р. працював над дослідженням з регулювання цукрової промисловості [5, арк. 130 зв.].

Під час революційних подій у Києві 07 березня 1917 р. було засноване Українське технічно-агрономічне товариство «Праця», яке мало за мету об'єднання української науково-технічної інтелігенції та кооперативних діячів, їхніх зусиль щодо покращення умов розвитку аграрного сектору та вирішення багатьох важливих економіко-технічних проблем. С.Ф. Веселовський був серед його фундаторів і керівників.

Це товариство займалося, зокрема, вивченням та аналізом стану економіки України, розробленням планів її подальшого розвитку. Цей напрям діяльності товариства саме й очолював С.Ф. Веселовський [3, с. 105].

Треба зазначити, що вчений був одним із засновників Української Центральної Ради. Входив до складу її Президії як писар і голова агітаційної комісії. Також був членом Всеукраїнського національного конгресу та членом Української соціал-демократичної робітничої партії [4, с. 1]. На засіданнях УЦР С.Ф. Веселовський виступав із різних питань, а саме, аналізуючи економічну політику Тимчасового уряду щодо України [5, с. 130].

З літку 1918 р. читав лекції на курсах позашкільного навчання, що були організовані Міністерством освіти. Протягом року працював на посаді екстраординарного професора кафедри статистики Київського державного українського університету, а з 02 квітня 1919 р. був призначений членом президії, заступником голови сільськогосподарського Вченого Комітету України, завідувачем економічної секції і фактично відійшов від політичної діяльності. З листопада 1920 р. до квітня

1921 р. був ректором КПІ – працював над відновленням та реорганізацією навчання, розробкою нових навчальних планів [1, арк. 130 зв.].

З вересня 1922 р. був деканом Київського сільськогосподарського інституту, який було утворено на базі агрономічного факультету КПІ. З 1923 р. – очолював кафедру економіки сільського господарства у новоствореному закладі. Пізніше працював на посаді декана зоотехнічного факультету Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту, він брав участь у вирішенні важливих і гострих в той час питань, зокрема в розробці Земельного закону, організації сільськогосподарського освіти і науки, сільськогосподарських виставок, розвитку кооперативних товариств. Однак наприкінці 1929 р. був репресований та за деякими даними емігрував. Дата смерті невідома [4].

Як стало відомо з архівних джерел, під час роботи в Сільськогосподарському Вченому Комітеті С.Ф. Веселовський об'єднав кращих учених України, сприяв публікації їхніх наукових розробок і фактично заклав новий етап у розвитку агрономічної науки.

Треба зазначити, що на рубежі XIX–XX ст. питаннями сільськогосподарського районування в Російській імперії почали займатися такі видатні вчені як О.Ф. Фортунатов, М.Ф. Анненський, М.Г. Кулябко-Корецький, О.М. Челинцев і О.І. Скворцов [3, с. 10-17].

Завдяки спрямованості політики в Департаменті землеробства, на початку XX ст. спостерігався надзвичайно швидкий розвиток місцевих, переважно земських дослідних установ. Увага до дослідницького справи посилилася після Всеросійської наради з дослідної справи 1908 р., після якої всією країною поширилися обласні й місцеві наради. Це сприяло розробці та прийняттю планів організації мережі дослідних установ, об'єднаних великими науковими центрами як-то обласними дослідними станціями. На початку червня 1912 р. набрав чинності закон, завдяки якому заохочувався принцип союзного об'єднання земства кількох губерній для здійснення спільними зусиллями починань, непосильних земствам окремих губерній. Передбачалося влаштовувати районні дослідні поля за взаємною згодою губернських земств сусідніх губерній, що знизило б непродуктивні витрати коштів. Зі сфери дослідницької

справи цей принцип поширювався і на інші напрямки роботи земств, наприклад, на об'єднання їх зусиль для видання книжок, виготовлення навчальних і наочних посібників. Таким чином, дослідна справа стала одним з напрямків роботи земств. Її розвиток сприяв ґрунтовим, геологічним, ботанічним та іншими дослідженнями там, де їх раніше не проводили [4].

У багатьох губерніях у 1914 р. були розроблені, а в деяких близькі до завершення мережі дослідних полів і станцій, зокрема, в Київській, Катеринославської, Полтавської, Харківської, Херсонської та ін.

Якщо раніше основою організації дослідних установ було поняття про угіддя (болотне дослідне поле, лучна дослідна ділянка), то з 1919 р., крім цього, лейтмотивом діяльності деяких дослідних установ стає рослина, що має промислове значення для населення району.

Результати досліджень широко використовувалися в інших галузях земського господарства, оскільки всі культурні починання вимагали знання місцевих умов. Україна була поділена на ряд країв, або районів, які мали деякі характерні ознаки, що відрізняли їх від сусідів.

Розподіл на природні райони був проведений на підставі таких ознак, як висота, рельєф, геологічна і тектонічна будова, геоморфологія, клімат, рослинність тощо.

1922 р. за редакції професора С.Ф. Веселовського вийшла праця «Матеріали до районізації України». Ця праця стала відправною точкою до вирішення проблем агрономічної науки початку ХХ ст. Зокрема вчений вказував, що природне районування є найдовшим, оскільки зміни виникали тут лише від зміни наукового розуміння тих чи інших факторів. Економічне районування спиралося в основному на природні дані, оскільки вони є підставою господарства, але, з іншого боку, воно залежало від стану продуктивних сил, які через розвиток господарства швидко змінювалися. Адміністративний і політичний поділ мали в основному спиратися на природні та економічні фактори. Насправді політичні кордони мінливі і розсікають однорідні географічні краї. На Україні до першої світової війни вони перетинали Поділля і Волинь, а також Полісся і Карпати. Так само адміністративний поділ не завжди гармонує з географічними розподілами. Він є компромісом різних тенденцій, а саме колишніх адміністративних поділів,

актуальних політичних і національних тенденцій, господарських змін і господарської еволюції, стану комунікації, тощо. Адміністративні поділу часто застарілі й не відповідали сучасному стану господарства і заселення [5, с. 55-69].

Звичайно, ґрунтовні розвідки, вміщені в першому томі цього видання, мали цілком самостійне наукове значення, але і загальний план видання, і вказівки щодо використання на практиці стали вагомим внеском у розвиток районування України та перебудову сільського господарства [6, с. 840].

Безперечно ім'я професора Сергія Феофановича Веселовського посідає провідне місце в історії вітчизняної сільськогосподарської науки початку ХХ ст. Перші складні кроки становлення та організації економічної та сільськогосподарської науки, агрономії, ґрунтознавства, цукрової промисловості, сільськогосподарської статистики, планування сільського господарства, сільськогосподарської кооперації, науково-дослідної справи, тваринництва, зоотехнії, української наукової термінології й галузевої бібліографії в Україні пов'язані, насамперед з доробком С.Ф. Веселовського.

Список літератури: 1. ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 66504, т. 3, арк. 130, 130 зв., 134 зв. Витяг із протоколу допиту С. Веселовського від 28 листопада 1929 р. (з матеріалів архівної кримінальної справи). 2. Калачіков О. 25 років Агрогуртка КСГІ: (коротенький іст. нарис) / О. Калачіков // Записки Київського с.-г. ін-ту. – Київ, 1929. – Т. 4. – С. 279-283. 3. Колотиевский А.М. Вопросы теории и методики экономического районирования. – Рига, 1967. – 246 с. 4. Пятницька В.В. Професор Сергій Феофанович Веселовський – організатор сільськогосподарської науки в Україні. – Історія науки і бібліографістика. – 2007. – № 3. – режим доступу: [Електронний ресурс] <http://www.nbuiv.ua/e-journals/INB/2007.-3/07pvvsnu.pu1>. 5. Матеріали до районізації України / Веселовський С. Ф. – Київ, 1922. – 108 с. 6. Пятницкая В. В. Вклад профессора С. Ф. Веселовского в районирование Украины в 20-х годах XX века // Молодой ученый, 2015. – № 24. – С. 839-842.

Bibliography (transliterated): 1. CSASA of Ukraine, f. 263, op. 1, sp. 66504, vol. 3, ark. 130, 130 zv., 134 zv. Record from the interrogation protocol of S. Veselovsky,

November 28, 1929 (from materials of the archival criminal case). 2. Kalachikov O. *25 rokiv Agrogurtka KSGI: (korotenyi Ist. naris)* [25 years Agricultural society of KAI: (short historical essay)] / Notes of the Kiev agriculture institute, Kyiv, 1929, 4, P. 279-283. 3. Kolotievskiy A.M. *Voprosy teorii i metodiki ekonomicheskogo rayonirovaniya* [Questions of the theory and methodology of economic zoning]. – Riga, 1967. – 246 p. 4. Pyatnitska V.V. *Profesor Sergiy Feofanovich Veselovskiy – organizator silskogospodarskoy nauki v Ukraini* [Professor Sergiy Theofanovich Veselovsky is the organizer of agricultural science in Ukraine], *Istoriya nauki i bibliografistika*, 2007, #3. – Available at: <http://www.nbuv.ua/e-journals/INB/2007.-3/07pvvsnu.pu1>. 5. *Materlali do rayonizatsii Ukraini* [Materials for regionalization of Ukraine] / Veselovskiy S. F., Kyiv, 1922, 108 p. 6. Pyatnitskaya V.V. *Vklad professora S. F. Veselovskogo v rayonirovanie Ukrainyi v 20-h godah XX veka* [The contribution of Professor S. F. Veselovsky to the zoning of Ukraine in the 20s of the XX century] // *Molodoy ucheniy*, 2015, 24, 839-842.

НАУКОВИЙ ДОРОБОК СЕРГІЯ ФЕОФАНОВИЧА ВЕСЕЛОВСЬКОГО В АГРОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

Аналізується діяльність та науковий доробок професора С.Ф. Веселовського зокрема у створенні районізації України та агрономічній науці в цілому. Надається характеристика особливостей економічного та агрономічного розвитку окремих губерній України на початку ХХ ст. Наведено прізвища учених, що займалися цією проблематикою на рубежі ХІХ-ХХ ст.

Розглядається діяльність агрономічного гуртка Київського політехнічного інституту та Українського технічно-агрономічного товариства «Праця», встановлена роль С.Ф. Веселовського у їх функціонуванні.

Ключові слова: сільське господарство, агрономічна дослідна справа, сільськогосподарська освіта, наукове сільськогосподарське товариство, С.Ф. Веселовський, Київський політехнічний інститут.

НАУЧНЫЙ ВКЛАД СЕРГЕЯ ФЕОФАНОВИЧА ВЕСЕЛОВСКОГО В АГРОНОМИЧЕСКУЮ НАУКУ

Анализируется деятельность и научный потенциал профессора С.Ф. Веселовского в частности в создании районизации Украины и агрономической науке в целом. Дается характеристика особенностей экономического и агрономического развития отдельных губерний Украины в начале XX в. Приведены фамилии ученых, занимавшихся этой проблематикой на рубеже XIX-XX вв.

Рассматривается деятельность агрономического кружка Киевского политехнического института и Украинского технически-агрономического общества «Труд», установлена роль С.Ф. Веселовского в их функционировании.

Ключевые слова: сельское хозяйство, агрономическое исследовательское дело, сельскохозяйственное образование, научное сельскохозяйственное общество, С.Ф. Веселовский, Киевский политехнический институт.

SCIENTIFIC CONTRIBUTION OF SERGEI FEOFANOVICH VESELOVSKY TO AGRONOMIC SCIENCE

The activity and scientific potential of Professor S.F. Veselovsky in the creation of regionalization of Ukraine in particular and agronomic science in general are analyzed. The characteristic features of the economic and agronomic development of individual provinces of Ukraine in the early twentieth century are illustrated. The names of the scientists who were involved in this subject at the turn of the nineteenth and twentieth centuries are given.

The activities of the agronomical society of the Kiev Polytechnic Institute and the Ukrainian Technically-Agronomic Society «Trud» are considered; the role of S.F. Veselovsky in their functioning is determined.

Keywords: agriculture, agronomical research, agricultural education, scientific agricultural society, S.F. Veselovsky, Kiev Polytechnic Institute.

Хавіна І.В.

м. Харків, Україна

ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДУ ПРОЕКТІВ У ВИВЧЕННЯ «ПСИХОФІЗОЛОГІЇ» МАЙБУТНІМИ БАКАЛАВРАМИ З ПСИХОЛОГІЇ

Дієвим, з точки зору відпрацювання практичних умінь та навичок, є метод проектів. Метою застосування методу проектів є орієнтування студента на інтеграцію своїх фактичних знань для активного включення в освоєння нового матеріалу певної дисципліни. Під час впровадження методу проектів у навчальну діяльність відбувається пошук, збір, аналіз, представлення, передача інформації, моделювання, проектування, рефлексія, це зумовлює як інтеграцію знань, так й отримання нових знань, умінь, здатностей, а також дає можливість формувати певні особистісні якості, наприклад, вміння працювати у колективі, що край необхідно бакалавру з психології, брати на себе і

розділяти відповідальність за вибір, вирішення питань, аналізувати результати своєї діяльності тощо.

Під час впровадження методу проектів у вивчення «Психофізіології» студенти могли вибрати на свій вибір тему проекту або запропонувати свій.

Для підготовки проектів студенти самостійно у позааудиторний час знаходили необхідну інформацію, відвідуючи наукову бібліотеку, методичний кабінет кафедри, мережу Internet. На практичних заняттях відпрацьовувалися інформаційні, комунікативні уміння, наприклад публічний виступ, який формує здатність до презентування природничо-наукових дисциплін та самопрезентації.

Так, наприклад за темою «Психофізіологія функціональних станів: емоції, потреби» було поставлено завдання розробити презентацію для розв'язання проблеми: визначення гормональних аспектів стресу та профілактика стресу, визначення природи почуттів голоду та спраги, засоби психофізіологічної психодіагностики та методів вивчення емоцій тощо. Кожен із студентів обирав ту тему, яка йому вважається найцікавішою та розробляв презентацію, яку пізніше представляв на семінарському занятті.

Слід зауважити, що складання проекту за темою «Психофізіологія пам'яті» викликала дуже жвавий інтерес, який, за словами студентів, пов'язаний з тим, що ця проблема має прикладне значення, тобто важлива у житті кожної людини, оскільки майже кожен стикається із труднощами у запам'ятовуванні та відтворенні інформації та взагалі із процесом забування. Через такий інтерес одна тема була поділена на підтеми і майже кожен із студентів мав можливість представити презентацію за цією темою. Цими підтемами стали: історія вивчення пам'яті: від властивості душі до властивості нервової системи; когнітивні форми навчання; вплив навчання на подальшу діяльність тварини; унікальність пам'яті; комп'ютерна і людська пам'ять; розвиток, характеристики, види пам'яті; електрофізіологічні кореляти короткочасної пам'яті; структурно-функціональні основи довготривалої пам'яті; сучасні уявлення про механізми пам'яті; нейронна пластичність навчання і пам'яті; ритмічна активність мозку і пам'ять; патологічні зміни пам'яті; способи корекції патологій пам'яті; методи тренування пам'яті; можливість змінювати спогади тощо.

Отже, метод проектів допомагає розвивати у майбутніх бакалаврів з психології при вивченні

«Психофізіології» комунікативні уміння, уміння працювати у команді. Розвиваються здатності до організаційних умінь так як метод проектів передбачає спільну роботу і результат буде залежати від злагодженості всередині колективу. Крім того цей метод розвиває розумові операції (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та інші).

Хавіна І.В.

ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДУ ПРОЕКТІВ У ВИВЧЕННЯ «ПСИХОФІЗІОЛОГІЇ» МАЙБУТНІМИ БАКАЛАВРАМИ З ПСИХОЛОГІЇ

У статі розкриті переваги впровадження методу проектів у вивчення «Психофізіології» майбутніми бакалаврами з психології. Описано методіку проведення методу проектів, її мету, завдання та вплив на професійну фахову підготовку майбутніх бакалаврів з психології.

Ключові слова: професійна підготовка майбутніх бакалаврів з психології, «Психофізіологія», метод проектів.

Хавина І.В.

ВНЕДРЕНИЕ МЕТОДА ПРОЕКТОВ В ИЗУЧЕНИЕ
«ПСИХОФИЗИОЛОГИИ» БУДУЩИМИ
БАКАЛАВРАМИ С ПСИХОЛОГИИ

В статье раскрыты преимущества внедрения метода проектов в изучение «Психофизиологии» будущими бакалаврами психологии. Описана методика проведения метода проектов, его цели, задачи и влияние на профессиональную подготовку будущих бакалавров психологии.

Ключевые слова: профессиональная подготовка будущих бакалавров психологии, «Психофизиология», метод проектов.

Khavina I.V.

INTRODUCTION OF THE PROJECT METHOD IN
THE STUDY OF "PSYCHOPHYZOLOGY" BY FUTURE
PSYCHOLOGICAL BACHELORS

The article reveals the advantages of introducing the method of projects into the study of "Psychophysiology" by future bachelors of Psychology. The methodology of the project method, its goals, objectives and the impact on the professional training of future bachelor of psychology is described.

Key words: professional training of future bachelor of psychology, "Psychophysiology", project method.

УДК 159.9

*Чеботарьов М. К., Пономарьов О. С.,
м. Харків, Україна*

ПСИХОЛОГІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Істотне зростання значення людської відповідальності у забезпеченні можливості нормальної життєдіяльності соціуму, цивілізаційного розвитку і збереження навколишнього природного середовища

вимагає всебічного й ретельного дослідження сутності самого феномену відповідальності і його психологічної природи. Ця вимога зумовлена тісними зв'язками феномену відповідальності з психікою людини, з її індивідуальними психологічними характеристиками та її психічними станами і переживаннями, які особливо чітко проявляються саме у ситуаціях, які, власне, і вимагають від людини відповідального вибору характеру діяльності й поведінки.

Переживання людини за свої слова, дії та поведінку, за їх можливі наслідки і вплив на подальший розвиток ситуації не тільки визначаються її психічними рисами і станами, але й, у свою чергу, активно впливають на психіку людини та на її психічний стан. Уявляється цілком зрозумілим, що почуття відповідальності, яке тією чи іншою мірою має бути притаманне кожному, саме по собі створює додаткове психологічне навантаження на людину. Воно здатне викликати у неї стан напруженості і тривожності, що може ставати чинником, який породжує помилковість її дій і рішень. В той же час такі помилки можуть призводити до аварійних ситуацій, наносити

шкоду життю і здоров'ю людей й істотні матеріальні збитки.

Ось чому сам феномен відповідальності і його психологічні аспекти цікавлять багатьох психологів і педагогів, тим більше, що сьогодні одним із вкрай важливих завдань системи освіти постає формування і розвиток відповідальності учнів і студентів як визначальної передумови успішного їхнього життя й діяльності, як можливості мінімізації помилок. Далеко не випадково відповідальність є об'єктом дослідження, в тому числі у сфері психології особистості, психології її діяльності та взаємовідносин людини і групи, з якою їй доводиться контактувати. Таким чином, сам онтологічний статус відповідальності може бути охарактеризований як складне не тільки індивідуальне, але й соціально-психологічне явище, пов'язане з етичними нормами і правилами, прийнятими в даному конкретному суспільстві.

Таке розуміння відповідальності зумовило широкий спектр робіт, в яких розглядаються феномен відповідальності та її різновиди і прояви у практиці суспільного життя. Як приклад, можна навести системну

роботу К. Муздибаєва [2]. Важливі психологічні аспекти відповідальності в системі професійної компетенції сучасного фахівця були проаналізовані й нами в роботі [4]. Проблеми дослідження відповідальності як важливої соціально-психологічної якості людини розглядає М. В. Савчин [5].

Психологічну сутність відповідальності різні автори визначають по-різному. Так, психологічний словник трактує її як «здійснюваний у різних формах контроль над діяльністю суб'єкта з точки зору виконання ним прийнятих норм і правил» [1, с. 224]. Автори словника визначають феномен відповідальності специфічною для зрілої особистості формою саморегуляції та самодетермінації, яка виражається в усвідомленні себе як причини скоєних вчинків та їх наслідків і в усвідомленні та контролі своєї здатності виступати причиною змін (або протидії змінам) у навколишньому світі та у власному житті.

Нам вже доводилося писати, що «в психології відповідальності звичайно прийнято розрізняти зовнішні форми контролю і внутрішні механізми саморегуляції» [4, с. 41]. При цьому зовнішні форми контролю покладають на людину відповідальність за результати її діяльності, за її

вчинки й поведінку. Такими формами звичайно виступають дисципліна, прийняті норми й порядок, система суспільних санкцій до їх порушників. В той же час внутрішні механізми саморегуляції полягають у глибокому усвідомленні людиною необхідності й характеру її ставлення до своїх завдань і обов'язків перед людьми й суспільством, ставлення до природи в процесі своєї діяльності, поведінки та спілкування з іншими людьми.

Необхідно підкреслити, що відповідальність людини формується й розвивається у складній взаємодії різноманітних процесів і явищ. Одним з визначальних серед них виступає відповідальність держави і суспільства перед індивідом, яка зумовлює його відповідальність перед ними як цілком природну його реакцію на їхнє ставлення до нього. Увагу дослідників привертає й таке явище, як атрибуція відповідальності. Його сенс полягає у своєрідному приписуванні тим чи іншим обставинам відповідальності за наслідки різних подій. При цьому людина звичайно оцінює вплив на них зовнішнього середовища чи інших людей немовби з позиції стороннього спостерігача. Тим самим вона навіть певну

частку своєї провини прагне перекласти на інших людей чи на обставини.

Одним з характерних проявів атрибуції відповідальності виступає також певне перебільшення людиною своїх заслуг і свого внеску в успіхи, а свої позитивні вчинки, їхні очікувані чи бажані результати і наслідки людина звичайно приписує своїм особистісним рисам і якостям, своїм умінням та здібностям. А у тому ж разі, коли вона не отримує очікуваного схвалення, у людини утворюється стійке переконання, що її заслуги та її саму оточення з якихось причин явно недооцінюють.

Як складне індивідуально соціальне психологічне утворення, сама відповідальність здатна концентруватися у складних ситуаціях, а проявами цієї концентрації виступають різні групові помологічні ефекти. Детальний об'єктивний аналіз самооцінки таких групових ефектів, спрямованих на подолання проблемних ситуацій, здійснювали Д. М. Вегнер і Д. Шефер [6].

Системно феномен відповідальності досліджується представниками так званої екзистенційної психології, одним з яскравих представників якої є В. Франкл. Він розглядає відповідальність як важливий екзистенціал

людського існування поряд з її культурою, духовністю і свободою.

За допомогою складної ієрархічної моделі процесу особистісної саморегуляції Є. Р. Калітієвський та Д. А. Леонт'єв досліджують феномен відповідальності як внутрішню саморегуляцію зрілої особистості, причому ця саморегуляція вважається опосередкованою ціннісними орієнтаціями. Тому ціннісний підхід дозволяє виокремити й такий психологічний аспект відповідальності, яким Л. Г. Подоляк і В. І. Юрченко вважають «здатність особистості розуміти відповідність результатів своїх дій поставленим цілям, визнаним у суспільстві або у колективі нормам, в результаті чого виникає відчуття співучасті у спільній праці, а при невідповідності – почуття невиконаного обов'язку, готовність індивіда визнати, що саме він є причиною наслідків власної поведінки й діяльності» [3, с. 258].

Ще одним цікавим психологічним аспектом відповідальності слід вважати й таке поширене явище, як негативне переживання людиною можливості невдачі чи навіть неповного отримання очікуваного результату певних її рішень, дій чи вчинків. Однак психологічна практика розробила спеціальні методи діагностування

мотивації особистості на уникнення невдач, які допомагають уникнути чи запобігти переживанню невдачі. Ці методи дозволяють оцінити рівень захисту від налаштованості на невдачу, свідомо і цілеспрямовано підвищувати цей рівень. Це вкрай важливо, бо сама відповідальність повинна передбачати впевненість людини у собі та своїх здібностях і можливостях. Більш того, ця впевненість постає одним з основних джерел відповідальності й її неодмінним складником.

Підвищенню впевненості людини у собі та у своїх силах сприяє її вміння і прагнення неупереджено аналізувати й оцінювати свої минулі як невдачі та їх наслідки з відвертим визнанням своєї провини, так і минулі успіхи без надмірного перебільшення свого внеску у їх досягнення. Така оцінка повинна викликати у людини не внутрішній конфлікт, а здатність виявити, урахувати та усунути чинники і обставини, які й породжують невдачі та негативні наслідки.

Психологічні особливості відповідальності людини, як ми зазначали дещо раніше, «можна оцінити, простеживши її поведінку в ситуаціях інформаційної невизначеності та ризику. Як свідчать численні

дослідження такої поведінки, в тому числі й виконані авторами, існує досить широкий спектр варіантів від безоглядної готовності ризикувати до чіткого прагнення будь що уникнути всілякого ризику» [4, с. 47]. Саме в таких ситуаціях проявом відповідального ставлення стає всебічна оцінка ризику, його доцільності та можливостей управління ним. Вибір же ризикової стратегії дій і поведінки без достатнього її обґрунтування не тільки є проявом безвідповідальності, а й частіш за все робить цей ризик не виправданим, а тому й недоцільним.

Таким чином, феномен відповідальності значною мірою виступає як специфічний прояв психологічних характеристик особистості й тісно пов'язаний з її професіоналізмом, моральністю й ціннісними орієнтаціями.

Список літератури: 1. Краткий психологический словарь / Сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с. 2. Муздыбаев К. Психология ответственности. Изд. 2-е, доп. / К. Муздыбаев. – М.: Либроком, 2010. – 248 с. 3. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи: Практикум:

Навч. посібник / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К.: Каравела, 2008. – 336 с. 4. Пономарьов О. С. Відповідальність в системі професійної компетентності фахівця: навч.-метод. посібник / О. С. Пономарьов, М. К. Чеботарьов. – Харків: Підручник НТУ «ХПІ», 2012. – 220 с. 5. Савчин М. В. Проблеми вивчення відповідальності як соціально-психологічної якості людини / М. В. Савчин // Педагогіка і психологія. – Вісник АПН України, 1994. – № 4. – С. 30-37. 6. Wegner D. M. The Concentration of Responsibility: An Objective Self-Awareness Analysis of Group Size Effects in Helping Situations / D. M. Wegner, D. Schaefer // Journal of Personality and Social Psychology. – 1978. – vol. 36. – № 2. – P. 147-155.

Bibliography (transliterated): 1. Karpenko, L. A. (1985) *Kratkij psihologicheskij slovar*; A brief psychological dictionary Pod obshh. red. A. V. Petrovskogo, M. G. Jaroshevskogo. M.: Politizdat, 431 s. in Russian. 2. Muzdybaev, K. (2010) *Psihologija otvetstvennosti*. Psychology of responsibility Izd. 2-e; M.: Librokom, 248 s. in Russian. 3. Podoliak, L. H. Yurchenko, V. I. (2008) *Psyhoholiiia vyschoi shkoly: Praktykum: navch. posibnyk*. Psychology of Higher School: Practicum: Teach. manual K.:

- Karavela, 336 s. in Ukrainian. 4. Ponomar'ov, O. S. Chebotar'ov, M. K. (2012) *Vidpovidal'nost' u systemi profesijnoi kompetentnosti fakhivtsia: navch.-metod.* Responsibility in the system of professional competence of a specialist: teaching method Posibnyk. Kh.: NTU «KhPI», 220 s. in Ukrainian. 5. Savchyn, M. V. (1994) *Problemy vyvchennia vidpovidal'nosti iak sotsial'no-psykholohichnoi iakosti liudyny.* Problems of studying responsibility as a socio-psychological quality rights Pedagogika i psykholohiia. № 4. K.: Visnyk APN Ukrainy, S. 30-37. in Ukrainian. 6. Wegner D. M. The Concentration of Responsibility: An Objective Self-Awareness Analysis of Group Size Effects in Helping Situations / D. M. Wegner, D. Schaefer // *Journal of Personality and Social Psychology.* – 1978. – vol. 36. – № 2. – P. 147-155.

Чеботар'ов М. К., Пономар'ов О. С.

ПСИХОЛОГІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Відповідальність як суто людський феномен відіграє вкрай важливу роль у життєзабезпеченні індивіда і

соціуму. Вона є специфічною формою саморегуляції діяльності й поведінки людини та усвідомлення нею себе як причини своїх вчинків та їх наслідків. Відповідальність означає готовність людини до відповідної реакції на ці вчинки та наслідки з боку зовнішнього відносно неї світу, насамперед її безпосереднього оточення.

Ключові слова: відповідальність, психологічні аспекти, психічні стани, переживання, саморегуляція.

Chebotaryov M. K., Ponomaryov O. S.

PSYCHOLOGY OF THE RESPOSIBILITY

Responsibility as a purely human phenomenon plays an extremely important role in the life support of the individual and society. It is a specific form of self-regulation of the activity and behavior of a person and awareness of himself as the causes of his actions and their consequences. Responsibility means a person's willingness to react appropriately to these actions and consequences on the part of the world external to him, first of all his immediate environment.

Keywords: responsibility, psychological aspects, mental states, experiences, self-regulation.

Чеботарев М. К., Пономарев А. С.

ПСИХОЛОГИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Ответственность как сугубо человеческий феномен играет крайне важную роль в жизнеобеспечении индивида и социума. Она является специфической формой саморегуляции деятельности и поведения человека и осознания ним себя как причины своих поступков и их последствий. Ответственность означает готовность человека до соответствующей реакции на эти поступки и последствия со стороны внешнего относительно него мира, прежде всего его непосредственного окружения.

Ключевые слова: ответственность, психологические аспекты, психические состояния, переживания, саморегуляция.

Черемський М. П.

м. Харків, Україна

МИСТЕЦТВО ЯК ШЛЯХ ДО ДУХОВНОЇ ГАРМОНІЇ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Сьогодні навчаючи особистість, ми зіштовхуємося з проблемою браку естетичної та морально-етичної культури молоді. Це стається переважно тому, що наша освіта позбавлена тієї основи, котра виховує в особистості людяність та красу. Натомість в системі виховання західної молоді в основі виховання лежить мистецтво, котре покликане пробудити в особистості її творчий потенціал. Даний підхід сприяє не лише творчому розвитку особистості, але й вихованню її естетичної та морально-етичної культури. Тому виникає потреба у залученні передового досвіду наших сусідів, зокрема у питанні виховання молоді за допомогою мистецтва.

Зв'язок проблеми з теоретичними та практичним

завданнями. Мистецтво активізує творчі сили особистості, сприяючи її самовираженню та самоствердженню. Виховання за допомогою мистецтва виховує доброту та сердечність, розвиває фантазію і творчу думку особистості. Водночас мистецтво дарує естетичне та моральне задоволення, а з ним і гармонію душі. От чому так важливо, щоб навчання і виховання особистості відбувалося за посередністю мистецтва.

Аналіз публікацій. Даній проблемі присвячені твори Платона, Арістотеля, Леонардо да Вінчі, К. Ушинського, З. Фрейда, Дж. Дьюї, К. Станіславського, Л. Виготського, А. Макаренка, Дж. Гільфорда, Г. Ріда, В. Сухомлинського, І. Зязюна та інших визначних митців і вчених. Всі вони вважали мистецтво тим животворним джерелом, котре наснажує та надихає людину на творчість.

Мета статті полягає у тому, щоб відкрити можливості мистецтва у навчанні й вихованні особистості.

Виклад основного матеріалу. Важливою проблемою нашої освіти є те, що вона великою мірою позбавлена естетичності. Учень навчаючись у школі не отримує естетичного задоволення від навчання. Замість того, щоб знайомити учня з красою та величчю

навколишнього світу, дитина змушена скніти 12 років в тісних стінах школи, споглядаючи світ крізь призму класної дошки. Розуміючи цю біду видатний український педагог В. О. Сухомлинський, котрому цього року ми відзначаємо 100 років від дня його народження, створив альтернативну школу під назвою “Школа радості”. Характерною особливістю цієї школи було те, що заняття проводилися на лоні природи, під блакитним небом. Педагог прагнув до того, щоб діти не з підручника, а безпосередньо пізнавали навколишній світ, його красу, яку вони вбачали у квітах, співі пташок, стиглих гронах винограду, що переливається на сонці, соняшниках на полі. В. Сухомлинський вбачав у дітях природжених художників, котрі бачать світ у фантастичних, казкових образах. “Дитяче бачення світу – це своєрідна художня творчість. Образ, сприйнятий і водночас створений дитиною, несе в собі яскраве емоційне забарвлення. Діти переживають бурхливу радість, сприймаючи образи навколишнього світу і додаючи до них щось від фантазії” [1, с. 43].

Саме тому західні педагоги будують свою освіту на основі мистецтва, яке виступає могутнім засобом самовираження та самоствердження особистості. На

думку автора концепції “Освіта через мистецтво” англійського педагога і вченого сера Г. Ріда, – “мистецтво – це шлях освіти, не стільки предмет, котрому потрібно вчити, скільки метод навчання всім та усяким предметам” [2, цит. за с. 41-42].

Свого часу про педагогіку як мистецтво говорив К. Д. Ушинський, вважаючи її “найбільшим, найвищим та найнеобхіднішим зі всіх мистецтв” [3, с. 179]. За цим принципом були написані його навчальні підручники, а саме “Дитячий світ” та “Рідне слово”, які, на жаль, тодішніми бюрократами в освіті були розкритиковані та відкинуті.

В художній манері також написані педагогічні твори А. С. Макаренка, чий 130 річний ювілей ми відзначаємо цього року. Зокрема, в “Педагогічній поемі”, “Прапорах на баштах”, “Книзі для батьків” педагог показав тих, про кого педагоги як правило не говорять, а саме дітей з вулиці, їхні проблеми та турботи, біди і страждання. Водночас педагог показував так званих “благополучних дітей”, котрі все мають, а натомість виростають негідниками.

Художню форму для своєї педагогічної концепції

обрав і В. О. Сухомлинський. Його основна книга має назву “Серце віддаю дітям”, в якій педагог виклав свій тридцяти трьох річний досвід роботи в Павлишській школі. Ця книга присвячена світу дитинства, який Сухомлинський вважав особливим і ставився до нього з великою повагою. “Діти живуть своїми уявленнями про добро та зло, честь та безчестя, людську гідність; в них свої критерії краси, в них навіть свій вимір часу” [1, с. 6].

В книзі розповідається про першу у світі “Школу радості”, де естетичний розвиток дитини посідав головне місце. Діти співали, грали на саморобних інструментах, слухали записи народних пісень, знайомилися з чарівним світом класичної музики, придумували казки та брали участь у виставах. Важливою особливістю школи було те, що діти почувалися вільними, вони не були стиснені суворим казенним режимом школи, внаслідок чого у них з’являлося прагнення до творчості. В своїх творах вони оспівували справжню красу, наповнену життям та радістю. Саме завдяки такому підходу до навчання, в “Школі радості” не було відстаючих дітей.

Прекрасним прикладом творчого підходу до педагогічної діяльності виступає славнозвісна “система

Станіславського”, автор якої прагнув до того, щоб артист грав на сцені, по-справжньому виражаючи почуття, думки та фантазію. Зокрема він зауважував, що одним з головних завдань, яке має на меті “система”, “полягає в природному збудженні творчості органічної природи з її підсвідомістю” [4, с. 4].

Книги великого майстра, якому цього року виповнюється 155 років від дня народження, написані в захоплюючій формі діалогу вчителя зі своїми учнями. В цих книгах передусім вражає той дух демократичності та відкритості у взаємовідносинах двох сторін, котрий, як правило, не притаманний нашій авторитарній системі підготовки акторів і не лише їх.

Колись стародавній філософ Платон зауважував, що “мистецтво має бути основою виховання” [2, цит. за с. 110]. Греки розробили свій ідеал втілений в “калокагатії”, що передбачав виховання в людині краси та добра. Навчання будувалося на основі семи вільних мистецтв, а саме граматиці, риториці, діалектиці, арифметиці, геометрії, музиці, астрономії. З часом всі мистецтва окрім музики стали іменуватися науками, а навчання втратило свою мистецьку основу. Як наслідок, зауважує Г. Рід, ми

втрачаємо естетичний досвід, який поступово витісняється рутинною машинної цивілізації, і не лише з життя робітників виробництва та розподілу, але в ще більшій мірі із сірих буднів клерків та інтелігенції. “Але чому ми маємо зміцнювати це зло нашою системою освіти, з котрої вилучаємо все почуттєве та життєве... Розвиток сучасної дитини призупинено на стадії кокона: вона ніколи не розправить своїх крил, не засліпить світ своїми фарбами та рухами” [2, цит. за с. 108].

Діячі американської освіти вбачають в мистецтві панацею від соціальних бід та рятують сучасного суспільства. На їхню думку мистецтво є “суб’єктивним в сенсі оцінок та реакцій, воно оперує духовними цінностями життя, воно суто індивідуальне і як таке не може підлягати уніфікації... Лише мистецтво дозволить в сучасних умовах зберегти “людяність”” [2, цит. за с. 18].

Тому так важливо приділяти увагу естетичному розвитку особистості, що безпосередньо впливає на виховання її морально-етичних рис характеру. Водночас естетичний розвиток розвиває творчий потенціал особистості. Зокрема, під впливом краси природи, прочитаного роману чи побаченого фільму у людини

виникає естетична реакція, яка пробуджує в ній ті сили, про які вона навіть не здогадувалося. Захопившись певним естетичним ідеалом, людина намагається наслідувати його. Вона, перефразовуючи К. С. Станіславського, за допомогою магічного “коли б”, намагається відчутти себе на місці свого героя, виявляючи ті його риси, які їй так сподобалися. Проте це не означає, що особистість розчиняється в цьому образі, навпаки, вона відкриває в собі нові сили та можливості, котрі сприяють її самовираженню та самоствердженню.

Визначний психолог та літературознавець Л. Виготський порівняв чудо мистецтва з євангельський чудом “перетворення води на вино” [5, с. 306]. У своїй відомій праці “Психологія мистецтва” вчений досліджуючи природу мистецтва, доходючи висновку, що основна його мета полягає у пробудженні в людині тих сил, які досі лишалися без дії. “Трагедія звертається до підсвідомих стихійних таємничих сил, схованих в нашій душі, і вони пробуджуються. Драматург неначе говорить нам: ви боязкі, нерішучі, слухняні суспільству і державі, подивіться ж, як діють сильні люди, подивіться, що буде, якщо ви піддастесь своєму честолюбству, або

сластолюбству, або гордості і т. д. і т. д., спробуйте піти у своїй уяві за моїм героєм, невже це не спокусливо дати волю своїй пристрасті!” [5, цит. за с. 293].

На жаль, ми вже сьогодні не чуємо опер-драм видатного німецького композитора та драматурга Ріхарда Вагнера, котрому цього року минає 205 років з дня народження. Саме він відродив ту стародавню грецьку драму, котра викликала справжній “катарсис” у глядачів, оновлюючи та ушляхетнюючи їхні душі. Оперу та їхні лібрето композитор створював сам на основі середньовічних саг та давньонімецького і скандинавського епосу, завдяки чому вони близькі як дорослим так і дітям, яким дуже подобається щось фантастичне та казкове. Чому ж наші театри ігнорують творчу спадщину великого маестро, його “Летючого Голандця”, “Трістана та Ізольду”, “Лоенгріна”, прекрасну тетралогію “Персень Нібелунга”, які виховують в людині такі забуті сьогодні шляхетні почуття як “доброта та мужність”?

Саме тому сьогодні потрібно вводити мистецтво в навчальні програми, яке покликане передусім виховувати толерантність та взаємоповагу між людьми. Колись говорили, що “краса врятує світ”, тож слід все робити, щоб

цієї краси ставало якомога більше. Так, зокрема президент “Міжнародного товариства виховання через мистецтво” Едвін Зігфельд на II Генеральній Асамблеї цього товариства в Гаазі заявив, що ніколи досі у світовій історії художнє виховання не було таким важливим, як тепер. “Я не хочу сказати, що художнє виховання вирішить усі світові проблеми. Але я думаю, що ми не можемо зберегтися як цивілізована нація, не розвиваючи значною мірою естетичний елемент життя” [2, цит. за с. 5].

Хочеться вірити, що наш Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут” сповідує принципи передової педагогіки, зокрема принцип “виховання через мистецтво”. Адже наш університет закінчували такі визначні діячі культури та мистецтва як видатний український письменник, музикант та вчений Гн. Хоткевич, славетний оперний співак М. Рейзен, відомі кінорежисери О. Фокін, А. Інін та інші митці. Цікавою спробою поєднати науку і мистецтво здійснив професор Е. Братуга, котрий написав підручник з “Основ термодинаміки” у віршованій формі. Також у НТУ “ХПІ” працюють такі викладачі, як М. Шепілов, С. Шелковий, О. Горілий та інші, котрі гармонійно поєднують у собі

інженерні здібності з мистецькими. Професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами О. Г. Романовський також поєднає науку з мистецтвом, зокрема проводячи разом із кафедрою різні творчі заходи, зокрема “День факультету”, “Посвята у психологи”, “Пасхальні вечори”, де важлива роль приділена саме естетичному вихованню молоді.

Висновки. Виходячи з вищесказаного, мистецтво покликане допомогти людині виявити те найкраще, що в неї є. Водночас мистецтво збагачує емоційно-вольову сферу, уяву та мислення особистості, активізуючи її творчий потенціал. Мистецтво сприяє гуманізації процесу навчання та виховання. Адже “витончені мистецтва”, за словами Б. Шоу, – “єдиний учитель, який виключає тортури” [2, цит. за с. 131-132].

Список літератури: 1. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. – К.: Рад. школа, 1988. – 272 с. 2. Искусство и дети. Эстетическое воспитание за рубежом // ред.-сост. В. Шестаков. – Москва: Искусство, 1969. – 304 с. 3. Ушинський К. Д. Избранные пед. сочинения в 2-х т., т. 1. Москва, ГУПИМП РСФСР, 1953. – 640 с. 4. Станиславский

К.С. Работа актёра над собой. – Ч.1: Работа над собой в творческом процессе переживания. Дневник ученика. – Москва: Искусство, 1985. – 479 с. 5. Выготский Л. С. Психология искусства. – Москва: Искусство, 1986. – 573 с.

Bibliography (transliterated): 1. Sukhomlynskiy V. A. Serdtse otдаiu detiam. – К.: Rad. shkola, 1988. – 272 s. 2. Iskusstvo i deti. Estetycheskoe vospytanie za rubezhom // red.-sost. V. Shestakov. – Moskva: Iskusstvo, 1969. – 304 s. 3. Ushynskiy K. D. Yzbrannye ped. sochyneniya v 2-kh t., t. 1. Moskva, HUPYMP RSFSR, 1953. – 640 s. 4. Stanyslavskiy K. S. Rabota aktora nad soboi. – Ch.1: Rabota nad soboi v tvorcheskom protsesse perezhivaniya. Dnevnik uchenika. – Moskva: Iskusstvo, 1985. – 479 s. 5. Vyhotskiy L. S. Psykholohiya iskusstva. – Moskva: Iskusstvo, 1986. – 573 s.

Черемський М. П.

МИСТЕЦТВО ЯК ШЛЯХ ДО ДУХОВНОЇ ГАРМОНІЇ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена ролі мистецтва у вихованні духовної культури особистості. Мистецтво розвиває в

людині художнє бачення навколишнього світу, розкриває її творчий потенціал. Естетичне виховання пробуджує в особистості потяг до краси та доброти.

Ключові слова: мистецтво, творчість, краса, доброта, естетичне виховання.

Черемской М. П.

ИСКУССТВО КАК ПУТЬ К ДУХОВНОЙ ГАРМОНИИ ЛИЧНОСТИ

Статья посвящена роли искусства в воспитании духовной культуры личности. Искусство развивает в человеке художественное видение окружающего мира, раскрывает его творческий потенциал. Эстетическое воспитание пробуждает в личности стремление к красоте и доброте.

Ключевые слова: искусство, творчество, красота, доброта, эстетическое воспитание.

THE ART AS WAY TO SPIRITUAL HARMONY OF PERSONALITY

The role of art in education for spiritual culture of personality is investigated. The art is developing in person artistic vision of surrounding world and exposing her creative potential. The aesthetic education is rousing in personality an aspiration to beauty and kindness.

Key word: Art, Creativity, Beauty, Kindness, Aesthetic education.

ЗМІСТ

Будак В. Д. Психолого-педагогічні засади військово-патріотичного виховання сучасної студентської молоді	3
Гаєвая О. В. Європейська модель соціальної політики	13
Голова В.В. Основні чинники становлення О.П. Лідова як науковця	23
Гура Т.В., Сталин А.В. Деятельностный подход сравнения и оценки духовности	39
Демідова Ю.Є., Шахова Г.А. Ергономічна взаємодія людини і комп'ютера як складова особистої відповідальності у забезпеченні професійної безпеки майбутніх психологів	51
Лаппо В.В. Педагогічні умови виховання толерантності в процесі особистісного становлення учнів старшої школи	66
Мороз В.М., Басенко А.В., Спичак А.С. Управління персоналом в контексті змісту концепції відповідального лідерства	78
Перевалова Л.В. Неформальні трудові відносини та їх наслідки для працюючої української молоді	91

Петутіна О.О., Міщенко М.М. Діалог культур: нові напрямки та інструменти дослідження	107
Писарська Н.В. Виготовлення спеціальної техніки на Харківському тракторному заводі	122
Тарабан Ю.В. Толедські принципи як концептуальна основа викладання релігійних дисциплін у європейських закладах освіти	133
Ткаченко С.С., Гутник М.В., Радогуз С.А. Науковий доробок Сергія Феофановича Веселовського в агрономічній науці	144
Хавіна І.В. Впровадження методу проєктів у вивчення «психофізіології» майбутніми бакалаврами з психології	158
Чеботарьов М.К., Пономарьов О.С. Психологія відповідальності	163
Черемський М.П. Мистецтво як шлях до духовної гармонії особистості	176

Наукове видання

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ**

Збірник наукових праць

Випуск 49 (53)

Відповідальний за випуск проф. *Н.В. Підбуцька*

Підп. до друку р. Формат 60 × 84 1/8. Папір Prima Copy
Друк – ризографія. Гарнітура Times. Умов. друк. арк. Обл.-видав. арк.
Наклад 100 прим. Зам. № . Ціна договірна.

НТУ “ХП”, 61002, Харків-2, вул. Кирпичова, 2

Видавничий центр НТУ “ХП”. Свідоцтво ДК № 116 від 10.07.2000 р.

Друкарня НТУ “ХП”, 61002, Харків, вул. Кирпичова, 2